

HAU 110

Qa'idojin Rubutun Hausa II

Marubuci : **Dr. Isa Yusuf Chamo**
Sashen Nazarin Kimiyar Harshe da
Harsunan Qasashen Waje, Jami'ar
Bayero, Kano

Wanda ya tace Rubutu: **Dr. Bello Alhassan Sodangi**
Sashen Nazarin Harsuna da Al'adun
Africa, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria

Jagora: **Dr. Bridget Anthonia M. Yakubu**
Sashen Nazarin Harsuna, Tsangayar
Fasaha, Jami'ar NOUN,
Jabi, Abuja

Abubuwan da ke Ciki	1-2
Rukuni na 1	2
Kashi na 1: Ma'anar Rubutu	3-7
Kashi na 2: Tarihin Samuwar Rubutu	8-14
Kashi na 3: Tarihin Samuwar Rubutun Hausa	15-25
Kashi na 4: Bunƙasar Rubutun Hausa	26-36
Rukuni na 2	37
Kashi na 1: Yadda Ake Amfani da Bakafe Masu Qugiya	37-46
Kashi na 2: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakafe	47-53
Kashi na 3: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula	54-58
Rukuni na 3	59
Kashi na 1: Tsarin Jimla a Rubutun Hausa	59-65
Kashi na 2: Rubutun Sakin Layi	66-70
Kashi na 3: Tsarin Rubuta Take	71-77
Kashi na 4: Rubutun Hausa Jiya da Yau	78-87
Rukuni na 4	88
Kashi na 1: Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa	88-93

Kashi na 2: Muhimmancin Amfani da Qa'idojin Rubutu	94-101
Kashi na 3: Fito da Wasu Qa'idojin Rubutun Hausa	102-106

Rukuni na 1

Kashi na 1: Ma'anar Rubutu

Kashi na 2: Tarihin Samuwar Rubutu

Kashi na 3: Tarihin Samuwar Rubutun Hausa

Kashi na 4: Bunƙasar Rubutun Hausa

Kashi na 1: Ma'anar Rubutu

Abubuwan da ke ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Rubutu

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar rubutu. Rubutu wani muhimmin abu ne da ake amfani da shi wajen isar da saƙo daga wani zuwa wani, ko daga wasu zuwa wasu. Dan Adam ya fago hanyoyi rubutu, waƙanda suka ba shi damar rattaba saƙensa, ko tunaninsa ko wasu darussa da ya samu da makamantansu, a kan takarda ko waninta don aikawa wani wuri ko don adanawa. Wannan hanya ce da ta samar da adana tunanin ɗan Adam ba tare da ya face ba na tsawon shekaru. Rubutu ne yake adana tarihin mutanen da suka shuɗe shekaru masu yawa a baya. Don haka, rubutu muhimmiyar hanya ce ta isar tare da adana saƙe, wadda ke buƙatar kulawa sosai.

2.0 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi ana sa ran cim ma waɗannan manufofi:

- Kawo ma'anar rubutu.
- Fahimtar muhimmancin rubutu.
- Gano ci gaban da rubutu ya samu.

3.0 Qunshiyar Darasi.

3.1 Ma'anar Rubutu.

Masana sun ba da gudummawa wajen bayar da ma'anar rubutu. A bayanin Pavret (1993:8) cewa ya yi "rubutu wata dabara ce ta yin wasu alamomi da za su wakilci magana....." Amma Yahaya (1988:1) ya bayyana cewa "rubutu na nufin yin amfani da zayyana wasu alamomi a kan takarda, ko a kan wani abu mai bigire don sadar da magana." Don haka, za a ga cewa rubutu na wakiltar tunanin ɗan Adam a zahiri. A duk lokacin da mutum ya yi rubutu to yana bayyana wani tunani ne zuwa zahiri ko da ba na sa ba ne.

Makasudin yin rubutu shi ne, ya wakilci wani abu da ake son a tuna, ko ya kasance yana ba da wata ma'ana ga waɗanda suka san shi, ko kuma ya zamo ana iya zana wani abu da aka san wasu mutane da shi ko wani yanki, wanda idan mutanen suka gani za su gane nasu ne. Haka kuma idan wani ko wasu suka gani, za su gane masu shi, ko da ba sa iya fahimtar ma'anar da ke ciki ba.

Misalin irin wannan shi ne zanen da ake yi a alaƙanta shi da wata al'umma ko wani yanki na al'umma, kuma wanda ke nuna wata alama. Misali, tambarin Arewa, wanda ba

kalmomi ba ne, amma kuma wata alama ne da ke nuni ga wata al'umma, don haka za a iya kiran sa rubutu, domin masana sun ce rubutu alama ne da ke wakiltar magana.

Ba dole ba ne sai rubutu ya kasance da alƙalami, ko a kan takarda. Wadannan abubuwa guda biyu, wato alƙalami da takarda ci gaba ne aka samu. Amma an dadɛ ana wanzar da rubutu ta fuskoki daban-daban. Masana, kamar yadda aka ambata a baya, sun ce rubutu alama ne, don haka, ba sai ya kasance cikin wasu kalmomi ko jimloli ba. Babban abin bukata a rubtu shi ne, duk abin da aka yi amfani da shi a matsayin alama, kome girmansa ko fankantarsa, wadanda aka yi dominsu su san manufar abin wato ma'anar da ke funshe, kuma su iya rarrabe ta da wata mai kama da ita ko akasinta.

Rubutun da mutane suke amfani da shi yanzu ba shi ne wanda ake amfani da shi a lokutan da suka gabata ba. Don haka, rubutu kamar sauran al'amuran rayuwa yana da asali kuma ya sami sauye-sauye, fuskar lokaci da muhalli da yanayi.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar rubutu da da matsayinsa a wajen yada harshe da sadarwa. Haka kuma, an yi bayanin yadda rubutu ya kasance hanyar adana tunanin dan Adam ba tare da ya face ba, na tsawon shekaru. Rubutu ya na adana tarihin mutanan da suka shudɛ shekaru masu yawa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar rubutu.
- Yadda aka fago rubutu.

- Matakan da aka bi wajen inganta rubutu.
- Muhimmancin rubutu a ci gaban harshe.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani a kan kago rubutu.
2. Kawo wasu al'ummomi da suka fara kago rubutu da yadda suka fara.
3. Wadanne mataakai aka bi wajen samuwar rubutu?
4. Yi bayanin muhimmancin rubutu wajen ci gaban harshe.

7.0 Manazarta

Abdullahi, Musa. Tafi. Zaria: M.I.S. Press, 1977.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa.
Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da
Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka
Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu
Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage. Bol I. Ibadan: University Press Limited,
1990.

Pevret, Xavier. The written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris.
UNESCO, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher
Limited 2004.

Skinner, Neil. An Anthology of Hausa Literature. Zaria, NNPC, 1980.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna:
Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria:
NNPC, 1988.

Kashi na 2: Talihin Samuwar Rubutu

Abubuwan da ke ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Qago Rubutu
 - 3.2 Samuwar Rubutu
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Nau'in rubutun da ake amfani da shi a yanzu ya samu ne sakamakon canje-canjen da aka samu a tsarin rubutu na baya. Wasu an yi musu gyaran fusaka, wasu ma canja su aka yi gaba daya, aka kirkiro sababbi. Don haka, wannan kashi ya yi bayanin samuwar rubutu da irin sauye-sauyen da aka samu wajen yin sa. Tsarin rubutun da ake amfani da shi a yanzu ya samu ne sakamakon tashi-fadi da aka yi ta yi wajen gyare-gyaren tsohon tsari da kuma kirkiro wasu sababbin hanyoyi, saboda a cim ma manufa. Don haka, wannan ya nuna cewa masana da manazarta sun ba da gagarumar gudunmawa wajen samar da rubutu, kuma har yanzu ana ci gaba da fokarin ganin an samar da daidaito wajen aiwatar

da shi, wadda saboda haka ne ma ake shirya taruka na musamman daga lokaci zuwa lokaci, domin daidaita yadda ake yin sa a tsakanin al'umma.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran cim ma waƙannan manufofi:

- Fahimtar tarihin samuwar rubutu.
- Fahimtar samuwar rubutu.
- Gyare-gyaren da rubutu ya samu.
- Gano muhimmanci da rubutu ke da shi.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Kago Rubutu

Masana suna da mabambanta ra'ayoyi dangane da kago rubutu. A ganin wasu masana, a Mesopotania aka fara kago rubutu, wasu kuma na ganin a Misra aka kago rubutu/shi. A ra'ayin masani Pevret (1995:8) y aƙe “kimanin shekaru dubu taladin da biyar (35,000) da suka wuce, mutane suka fara rubutu a kan dutse da rumfunan da suke zama. Bayan samun haka da daƙewa, sai aka fara samun dabarun kaƙo rubutu ta hanyar amfani da alamomi a Mesopotania da Misra.” Bugu da ƙari Andre-Salvini (1995:11) ya ce “A Mesopotania aka kgo rubutu domin-adana cinikayya da kuma rubutu jadawalin sunayen abubuwa. Abubuwan da aka fara samu na rubutun, an same su ne a kan tsaunuka, da yashi da kuma wasu abubuwan da aka yi watsi da su cikin tsanuka da koguna.” Don haka ne masana da dama ke ganin cewa an kago rubutu ne daga waƙannan wurare guda biyu wato Mesopotania da Misra, duk da cewa akwai waƙanda suka sha banban da wannan

ra'yin. Amma mafiya rinja yen masana sun amince da cewa an kago shi a Mesopotani da Misra.

3.2 Samuwar Rubutu

Ilimin rubutu, wato yin amfani da wasu alamomi a kan takarda, ko a kan wani abu mai bigeri don sadar da magana, wadda dan Adam yake fada a fatar baki, a ji da kunne, ya samu ne a lokaci mai tsawo, kuma ana amfani da alamomin rubutu iri-iri a sassa daban-daban na duniya.

Tarihi ya nuna cewa kasar Sin (China) ta yi amfani da waɗansu alamomi masu kama da surorin mutane da abubuwa wajen isar da safe a cikin harshensu tun shekara 3,500 da suka wuce. Waɗannan surori ko alamomi masu kama da hotuna su na da tsari daban-daban har kimannin 50,000 waɗanda suka zamo hanyoyin rubutun harshen mutanen kasar Sin a yau. Su kuwa Sumerawa watau mutanen Mesopotania suna zana abubuwan da suke yin magana a kansu ne, misali su zana ɗaki ko mutum, ko dabba, ko rafi, ko hadari, ko wani abu da suke so su yi magana a kansa, tun kimanin shekara 5,000 da suka wuce kuma suna sarrafa alamomi kusan 600 a rubutunsu. Amma mutanen Masar (Misra) waɗanda ke maƙ wabtaka da Mesopotamia, su ma rubutunsu irin na sumerawa ne a wancan lokacin, kuma su na amfani da kusan alamomi 700 wajen sadarwa, kafin su canja tsarin rubutunsu, su koma yin amfani da haruffan Larabci.

Waɗannan hanyoyin rubutu da aka ambata ana sarrafa surori ne, ko alamomi, watau kowace alama ko sura ta wakilci kalma, watau hoton mutum ya wakilci kalmar mutum,

maimakon amfani da tsarin abacada (abcd) da ake amfani da shi a yanzu (Abdullahi, 1977:2-5).

Mutanen Fonisiya (Phoenicia), watau kasar nan ta bakin tafkin teku kusa da siriyar su ne suka fara kago rubutu abacada (abcd) kimanin shekaru 3,400 da suka wuce. Wadannan mutane suna amfanai da tsarin bakake da wasula 22 a wajen rubutunsu. Sai daga baya Romawa suka dauki samfurin rubutun Fonisiyawa bayan kimanin shekaru 1,000 suka tsara rubutun harshensu na Latin ta yin amfani da bakake abacada (abcd) guda 23. Daga baya kuma Turawa suka koyi salon yin amfani da abacada (abcd) irin na Latin, irin wannan rubutun na Latin wanda ake yin amfani da shi wajen rubuta harshen Ingilishi shi ne a harshen Hausa ake kira rubutun boko. Harshen Larabci yana amfani da fasalin rubutu mai amfani da bakake da wasula. Ana jin an fara amfani da shi ne kimanin shekaru 2000 da suka wuce. Ana amfani da wadansu alamomi masu wakiltar muryoyi ko sautuka masu kama da tsari irin na abacada (abcd), amma wadanda suke da fasali daban da na Latin, domin rubutun Larabci ana fara yin sa ne daga dama ana tafiya hagu, kuma ana kyasta wasu a kan bakafen ko farkashinsu, maimakon jeranta baki da wasali da ake yi a tsarin rubutun Latin (Abdullahi, 1977:2-5).

Amma a gargaren bakar fata, masana sun yi hasashen cewa sarki Njaya ne ya kago rubutunsa a harshen Bamu na kasar Kamaru (Cameron). An ce mafarki ya yi, daga baya ya so ya mai da abin gaskiya. Don haka, ya tara jama'arsa ya umarce su da cewa, lallai sai sun kago wata hanyar sadarwa wadda ba ta baki ba. Cikin wannan yunkuri nasa, ya kago zane-zanen hotuna na bayyana ra'ayoyi, da buri, kimanin guda dari huɗu da sittin da shida (466). An tabbatar da cewa abin nasa ya bunkasa, daga nan ne har ya kafa

makaranta ta musamman da za a yi nazarinsu. Makarantar ta bunkasa don har an fara iya karatu da rubutu da dab'i na talifi da al'adun jama'arsu. A lokacin yakin duniya na farko ne kasar Jamus ta sa aka rufe makarantar daga baya sarkin cikin fushi ya sa aka rusa madaba'ar da kansa. Turawan mulkin mallaka sun cire shi kuma sun kama shi a shekarar 1931 (Bunza, 2002:5).

4.0 Kammalawa

Wannan kashi ya yi bayanin tarihin samuwar rubutu ta fuskar kagowa da hanyar fara amfani da zane-zane ko wasu alamomi da ba na tsarin abacada ba. Kuma na kawo mabananta ra'ayoyi dangane da asalin samuwar rubutu da matakan da aka bi wajen samuwarsa har zuwa lokacin da ya zama sananne ga mafi yawan jama'a. Don haka, kashin ya kara fitowa da mai karatu yadda asalin rubutu ya fara, da yadda ake yin sa a d a da kuma sauye-sauyen da ya samu zuwa yanzu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin samuwar rubutu.
- Yadda aka sami gyare-gyare a rubutu.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutu.
- Muhimmancin rubutu a ci gaban harshe.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani akan samuwar rubutu.
2. Kawo wasu harsuna da suka fara samar da rubutu da yadda suka fara.

3. Wadanne mata kai aka bi wajen samuwar rubutu?
4. Yi bayanin ci gaban da rubutu ya samu a Afrika a farkon lokaci.

7.0 Manazarta

Abdullahi, Musa. Tafi. Zaria. M.I.S. Press, 1977.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Ka'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage. Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris: UNESCO, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Skinner, Neil. An Anthology of Hausa Literature. Zaria, NNPC, 1980.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna:
Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria:
NNPC, 1988.

Kashi na 3: Tarihin Samuwar Rubutun Hausa.

Abubuwan da ke ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa

3.2 Rubutun Ajami

3.3 Rubutun Boko

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausa. An taɓo samuwar rubutun Hausa, ta fuskar Ajami da boko a sakamakon cudanya da Turawa, duk da cewa wasu masana na ganin cewa Hausawa na da hanyoyin rubutu kafin waɗannan hanyoyi kamar yadda sauran harsunan duniya irin Fomisiyanci da Rumanci suke da shi kafin bayyanar tsarin rubutun abacada (abcd). Don haka, wannan kashi ya kawo ra'ayoyin masana kan hakan.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran cim ma waɗannan manufofi

- Fahimtar tarihin samuwar rubutun Hausa.
- Fahimtar takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausar ajami.
- Fahimtar takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausar boko.
- Gano ci gaban da rubutun Hausa ya samu.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa.

Idan muka duba tarihin kago rubutu a duniya, da yadda abubuwa suka fara, da bunƙasarsu za mu ga masana ba su nuna yadda Hausawa ke amfani da tsarin rubutu ba, kafin zuwan Larabawa da Turawa. Da alama hakan ya faru ne saboda harshan Hausa bai bunƙasa a duniya ba sai bayan zuwan Larabawa da Turawa, haka kuma harshen bai sami zama harshe mai cin gashin kansa a ka'idar rubutu ba da ayyukan hukuma sai da boko ya yi nisa k warai. Sannan, kuma harshen bai da gogaggu kuma fitattun masana a wancan lokacin, ana ganin waɗannan dalilan ne suka san ba a sami damar fito da tsarin rubutun harshen ba, wanda aka yi amfani da shi kafin bayyanar Larabawa da Turawa. Amma duk da haka wasu masana irin su Malam Aminu Kano ya ce, sun taɓa kai ziyara dakin tarihi na Ingila, aka nuna musu rubutun Hausa da aka yi da harshen Girkanci. Haka kuma, Bunza (2002:14) ya nuna cewa “tsagar gargajiya, da take da sassaka wasu dadaddun al'adu ne na Bahaushe da ke dauke da wata ma'ana ta musamman, wadda ya kira da hanyar isar da saƙo ta zane-zane, watau alamomin da masana su ka kira da rubutu. Bisa

wannan ra'ayi za a iya cewa Hausawa na da tsarin rubutu tun kafin zuwan tsarin abacada (abcd) na Latin sai dai kawai saboda dalilan da aka yi bayani a sama, yasa ba a sami adanannun irin waɗɗancan zane-zane ba.

Akwai manyan hanyoyi da suka shahara waɗanda masana suka yi rubuce-rubuce a kan su, waɗanda ake bi ana rubutu Hausa. Wannan hanyoyi su ne wasu masana tarihi ke nuna cewa an fara amfani da su wajen rubuta Hausa, wasu kuma na nuna cewa su ne dai hanyoyin da aka fara yin amfani da su wajen rubuta Hausa a tsarin rubutun abacada watau Latin. Waɗannan hanyoyi su ne; Rubutun Ajami wanda ya samu dalilin Musulunci, da Rubutun boko da ya samu dalilin zuwan Turawa.

3.2 Rubutun Ajami

Kalmar Ajami ararriya ce daga harshan Larabci, kuma a gurin su tana nufin duk wani mutum da ba Balarabe ba a duniya. Amma a fagen rubutu, ajami na nufin rubutun harshen Hausa cikin harufan Larabci, waɗanda ake yi musu gyaran fuska, ko kari, ko ragi domin su dace da ma'anar da Bahausha ke son ya isar, don haka, duk rubutun da aka yi da wannan tsari, shi ake kira 'rubutun ajami'. (Bunza, 2002:17-18). Kuma wannan ya samu ne bayan an sami hulɗatayya tsakanin Hausawa da Larabawa.

Hulɗar cinikayya da ziyarce-ziyarce a tsakanin ƙasashen Larabawa da ƙasar Hausa ta daɗe sosai. Shi kansa Bayajida da ake cewa shi ne asalin kafuwar daulolin Hausa a wajen ƙarni na 9 zuwa na 10, daga Bagadaza yake, watau Bagdad ta ƙasar Larabawa, don haka, za a ga cewa akwai daɗaɗɗiyar dangantaka ta hulɗa a tsakanin ƙasashen Larabawa da ƙasar Hausa.

Larabawa sun shigo Afrika ta yamma domin yadā addinin Musulunci a karni na 7, kuma sun shigo Borno a tsakanin (1098-1150), da suka isa Borno, sai suka shiga yadā addinin Musulunci da koyar da ilimi. Daga cikin Larabawan wasu sun ba zu, har ya zuwa kasar Hausa domin yadā addinin musulunci da koyar da ilimi a bangarori daban-daban.

Muhimmin tasirin da aka samu a sakamakon huldodin tsakanin kasar Hausa da kasashen Larabawa shi ne samuwar addinin Musulunci da ilimin fannoni da suka hada da; samuwar dinbin kalmomin Larabci cikin harshen Hausa, sannan kuma ga samuwar rubutun ajami. Duk wadannan sun samu ne saboda ilmantarwa cikin karatu da rubutu da amsa fatawa da kuma fadakarwa. Domin Musulunci addini ne da yake tafiya tare da wayar da kan al'umma, dan haka ne aka sami al'ummar Hausawa ta rabauta da ilmin karatu da rubutu a cikin haruffan Larabci.

Hausawa sun dade suna koyon ilmin Larabci, amma ba a rubuta harshen Hausa da shi ba, sai daga baya wasu malamai suka fara sarrafa harufan Larabci suna rubuta Hausa da su, hakan ya fara faruwa ne, tun lokacin da suke rubuta wasifa cikin Larabci daga wannan malami ko basarake zuwa wani, suka fara kago rubuta sunayen laƙabi inda ake hada shi da na yanka. A wancan lokacin idan za a rubuta sunan yanka ana ganin irin su a litattafan addinin sunayen irin 'Muhammadu' ko 'Abudllahi, amma wajen rubuta sunayen laƙabi irin su 'Rumfa' wanda yake laƙabi ne na sarkin Kano 'Muhammadu Rumfa'. Don haka, sai suka kago yadda za a rubuta sunan 'Rumfa' ta hanyar amfani da harrufun Larabci ta la'akari da tsarin sautin Hausa. A lokacin sun yi amfani da 'ra'un' a matsayin 'r' sai 'mimun' a matsayin 'm' sai 'fa'un' a matsayin 'f' da haka suka samar da sunan laƙabi na 'Rumfa', kuma daga irin wannan tsarin rubuta sunan laƙabi ne malamai suka ci gaba da

amfani da sautukun Larabci suna rubuta Hausa ta yin la'akari d sautuka masu kama da sautukan hausa. Daga nan kuma, don a saukaƙa hanyar mayyazewa duk baƙaƙen Larabci an ba su wani irin lafazi mai jirwaye da lufazin Hausa. Saboda haka aka sami kalmomin Larabci da yawa da suke shiga na harshen Hausa. Haka kuma shi ya sa malamai da yawa suka tsunduma wajen amfani da waƙancan sautuka wajen rubuta harshen Hausa wanda aka fi sani da ajami.

Don haka, a jumlace za a ga cewa malamai sun sarrafa baƙaƙe da wasulan Larabci wajen rubuta Hausa a fannoni da dama da suka haɗa da; waƙoƙi da labarai da sauran fannonin ilimi daban-daban.

3.3 Rubutun Boko

An fara rubuta Hausa cikin tsarin rubutun boko bayan haɗuwar Turawa da Hausawa. Rubutun boko yana ɗaya daga cikin ire-iren rubutu na duniya da aka rattaba tsare-tsarensu bisa tsarin abacada (abcd), waɗanda suka samo asali daga rubutun Latin. Kusan duk mutane ƙasashen Turai, misali Ingila; da Faranshi; da Jamus; da Portugal; da Swithland; da Denmark da sauransu, irin wannan hanyar rubutun suke bi a duk makarantunsu da litattafansu da harkokinsu na sadarwa.

Saboda haka, tun da yake irin wannan rubutu suke amfani dashi, to duk al'ummar da suka haɗu da ita, irinta suke amfani wajen bayyana labaran da suka shafi wannan al'umma, kamar abin da ya shafi rayuwarsu, da wuraren zamansu da tsarin harshensu.

Turawa sun daɗe ba su sami labarin ƙasashen Afirka ba, sai daga baya a irin rubuce-rubucen da wasu suka yi inda suka ambaci wasu garuruwan da ke yankin Afirka irin

wadannan mutane sun hada da; Al-Hassan Ibn Muhammad Al-wzas Al-Fasi wanda ya rubuta littafi mai suna Leo Africanus a lokacin yana zaman kurkuku a kasar Italiya, a litaffin ya ambaci sunayen wasu garuruwan a kasar Hausa, wannan ya hasakawa Turawa, wanda daga nan suka fara shirin shiga Afrika. Wadannan Turawa masu yawon gano Afrika hankalinsu ya fi ga fahimtar labarin kasa, amma duk da haka akwai wasu da suke rubuta wadansu bayanai game da wasu harsuna na Afrika.

Masana na hasashen cewa a kasar Denmark ne aka fara rubuta kalmomin Hausa cikin rubutun boko tun a karni na 18. A cikin shekarar 1973 sarkin Denmark ya tura wakilai zuwa kasar Larabawa don gudanar da binciken kimiyya, amma mutum daya ne ya rayu mai suna B.G. Niebuhr, wanda ya rubuta littafin a tsarin Larabcin kasar Yemen. A cikin shekarar wani mutumin Tunis mai suna Abdurahaman ya kai ziyarar jakadanci kasar Denmark tare da wani bawansa mutumin Borno wanda yake magana da Barbarci, da Larabci, da Hausa. A lokacin Neibur ya zama tafinta tsakanin sarkin Denmark da Abdurrahaman saboda, Neibur ya koyi Larabaci a tafiyar da suka yi, a sanadiyar haka, sai abota ta kullu tsakanin Neibuhr da Abdurrahman, har Neibuhr ya yi sha'awar koyon harshen Hausa da Barbarci daga bawan Abdurrahaman, ya dukufa yana koyon Hausa, ta hanyar koyon sunayen abubuwa yana rubutawa gwargwadon yadda ya ji muryar kalmomin tare da fassara kamar haka:

<u>Yadda ya rubuta</u>	<u>Yana nufin</u>	<u>Ma'ana</u>
Dudsji	dutse	hill
koroma	korama	stream

crua	ruwa	water
daua	dawa	guinea-corn
sinkaffer	shinkafa	rice
motum	mutum	man
berni	birni	town
d.s.		

An buga waɗannan kalmomi da wasunsu a cikin littafi mai suna *Life of Neibuhr* a Denmark shekarar 1791 (Yahaya, 1988: 72-75).

A cikin Turawan da suka fantsama don gano Afrika a farkon karni na 19 waɗanda suka yi rubuce-rubuce game da harshen Hausa akwai Henrich Barth da J.F. Schon.

Henrich Barth Bajamushe ne, wanda aka dankawa ragamar gano kasashen Afrika a tsakanin shekarar 1850 zuwa 1855 a lokacin ya yi bincike-bincike ta fuskar asali da muhalli da harsunan Afrika.

Henrich Barth ya sayi wasu bayi guda byu, ɗaya ana kiransa Dorugu ɗaya kuma Abegga, sun zamar masa ‘yan jagora, suna kuma koya masa Hausa. Bayan ya koma Ingila sai ya bar aikin, ya zauna wuri ɗaya ya rubuta littattafai waɗanda suka haɗa da:

- Trabel and Discoberies in North and central Africa.
- Collection of bocabularies of central African language.

Shi kuwa J.F. Schon shi ne Baturen da ake kira da gwarzo a fagen rubuce-rubucen cikin Hausa a Turai a karni na 20. Wasu daga littatafan da ya rubuta bayan yawace-yawace da nazarce-nazarce da ayyukan da ya yi na daidaita rubutun Hausa da kirkiro da wasu alamomi a rubutun Hausa sun hada da:

- Dictionary of the Hausa language.
- Labari nagari
- Africa-proverbs, tales and Historical fragments (Hausa tedts).
- Grammar of the Hausa language.

d.s

Sauran Turawan da suka yi rubuce-rubuce a kan Hausa kafin karni na 20 zuwa farkon karni na 20 sun hada da: Dr. William Baikie, da C.H. Robinson; Da Francis W. Newmaan; da C.E.J. Whiting da Sauransu. Bayan ci gaba da Turawa suka yi da nazarin bagarori daban-daban na harshe Hausa a karni na 20 an sami gagarumin ci gaba wajen samuwar rubutun Hausa a tsarin abacada (abcd) watau tsarin Latin. Don haka, Turawa da yawa sun yi rubuce-rubuce cikin Hausa, kafan daga cikin wadannan Turawa sune; Hanns Vischer (Dan Hausa); da R.M. East; da G.P. Bargery; da R.C. Abraham; da N. Skinner; da P. Newman; da R.G. Schuh da sauransu.

Bugu da kari, a cikin wannan karni na 20 ne aka kafa makarantun boko a ko'ina a kasar Hausa, aka koyar da 'yan kasa Hausawa a nan gida da Turai, kuma suka zage dantse suka ci gaba da haɓaka rubuce-rubuce cikin Hausa, kan fannoni daban-daban, kamar yadda

muke gani a duniyar ilmi ta wannan zamani. Don haka, tarihin rubutun Hausa ya faro ne daga Larabawa da Turawa har ya kawo ga ‘yan ƙasa wato Hausawa.

Auna Fahimta

- Kawo sunayen Turawa shida waƙanda suka ba da gudummawa wajen samuwar rubutun Hausa.
- Kawo littafai guda uku da J. F. Schon ya rubuta a kan Hausa.

4.0 Kammalawa

Wannan kashi ya yi bayani a akan tarihin samuwar rubutun Hausa ta fuskar ƙagowa da hanyar fara amfani da wasu alamomi da ba na tsarin abacada ba. Kuma an taɓo tarihin samuwar rubutun Hausa da matakan da aka bi wajen samuwar rubutu har zuwa lokacin da rubutu ya zama sananne ga mafi yawan jama’a. waƙannan hanyoyi sun haɗa da rubutun ajami da rubutun boko, haka kuma an kawo irin gudummawar da Larabawa da Turawa suka bayar wajen samuwar rubutun boko na Hausa. Don haka, kashin ya ƙara fitowa da mai karatu yadda asalin rubutun Hausa ya fara, da irin canje-canjen da ya samu da kuma yadda ake yin sa a yanzu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin samuwar rubutun Hausa.
- Yadda aka sami canje-canje a rubutun Hausa.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutun Hausa.
- Ci gaban da rubutun Hausa ya samu zuwa yanzu.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi takaitaccen bayani akan samuwar rubutun Hausa.
2. Kawo harsunan da suka taimaka wajen samuwar rubutun Hausa da yadda suka fara.
3. Kawo mutane biyar da suka fara ba da gudummawar rubutun Hausa.
4. Yi bayanin ci gaban da rubutun Hausa ya samu a karni na 20.

7.0 Manazarta

Abdullahi, Musa. Tafi. Zaria. M.I.S. Press, 1977.

Bargery, George Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idoin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idoin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage. Bol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Pebret, Dabier. The written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Skinner, Neil. An Anthology of Hausa Literature. Zaria, NNPC, 1980.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Kashi na 4: Bunkasar Rubutun Hausa

Abubuwan da ke ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Hanyoyin Bunkasa Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin bunkasar rubutun Hausa, wanda ya kunshi yadda aka sami ci gaba a ɓangaren rubutun Hausa ta fuskoki daban-daban. Hakan kuma ya faru ne saboda bukatar littattafan karantawa sakamakon kafa makarantun boko da karancin littattafan karantawa. Bukatar hakan ya samo asali ne saboda mafi yawan rubuce-rubucen da Turawa suka yi a cikin Hausa sun tsara su ne don koyar da Turawa a kasashensu. Amma a nan ana bukatar a sami littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da Hausawa cikin Hausa. A sakamakon haka ne aka yunkura don a samar da littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da ‘yan ƙasa, watau samar da littattafan Hausa.

2.0 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi ana sa ran cim ma waƙannan manufofi:

- Fahimtar tarihin bunkasar rubutun Hausa.
- Fahimtar hukumomi da ayyukansu wajen bunkasa rubutun Hausa.
- Gudummawar da Turawa da ‘yan ƙasa suka bayar wajen bunkasar rubutun Hausa.
- Gano ci gaban da rubutun Hausa ya samu ta fuskar samuwar littattafai.

3.0 Qunshiyar Darasi

Hanyoyin Bunkasa Rubutun Hausa

An buɗe makarantar elemantare ta farko a Kano wada ake kira Makarantar ɗan Hausa a shekarar 1909 don koyar da ilmin zamani. Haka kuma, a tsakanin shekarar 1914 zuwa 1919 an buɗe ƙarin makarantu a wurare da dama a cikin jihar Arewa. Bayan makarantu sun samu a wurare daban-daban, wata matsala da ta addabi makarantun ita ce rashin littattafan karantawa. Saboda babu tsayayyun littattafan da aka rubuta da boko, musamma waƙanda aka tsara don koyarwa a ƙasar Hausa. Mafi yawan rubuce-rubucen da Turawa suka yi a cikin Hausa sun tsara su ne don koyar da Turawa a ƙasashensu. Amma a ƙasar Hausa duk littattafan da ake da su na Larabci ne, sai kuma rubuce-rubucen da aka yi cikin Hausa da rubutun ajami, waƙanda mafi yawansu waƙoƙi ne. A sakamakon haka ne aka yi yinkurin samar da litattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da ‘yan ƙasa, watau samar da littattafan Hausa. Don haka, sai aka yi tsare-tsare a lokuta daban-daban don cimma wannan burin, wasu daga cikin tsare-tsaren sun haɗa da:

- Kafa hukumar fassara
- Kafa hukumar taliƙi

- Kafa kamfanin gaskiya
- Kafa hukumar Norla
- Kafa kamfanin littattafan na NNPC

Kafa Hukumar Fassara

Ganin cewa makarantun ilmin zamani (boko) sun fara yawa a wurare daban-daban na jihar Arewa, amma suna fama da matsalar karancin littattafan koyarwa, sai Gwamnati ta kafa Hukumar Fassara mai suna *Translation Bureau* kankashin jagorancin Mr. C. E. J. Whitting a shekarar 1929 a Kano, sai kuma daga baya aka mayar da ita ofishinta na dindindin a Zariya a shekarar 1931. Sai kuma a shekarar 1932 aka mika shugabancinta hannun masanin Hausa, watau Dr. R. M. East (Skinner, 1980: 167).

Nauyin da aka dora wa wannan hukuma ta fassara guda huɗu ne kamar haka:

- i- Fassara littattafai daga waɗansu harsuna kamar Larabci da Turanci zuwa Hausa.
- ii- Wallafa littattafai cikin harshen Hausa
- iii- Shirya littattafai manya da kanana don karantawa a makarantu.
- iv- Taimakawa ‘ya kasa su dinga wallafa littattafai.

Hukumar fassara ta yi ayyuka da yawa, ne fassara da wallafa littattafai, waɗanda aka yi amfani da su a makarantu, kuma har yanzu ana amfani da wasunsu. Kadan daga cikin littattafan da aka shirya a wannan hukuma sun haɗa da:

- Dare Dubu Da Daya
- Labarun Hausawa Da Maƙ wabtansu

- Labaru Na Da Da Na yanzu
- Saiful Maluki
- Sid Hausa Plays
- Littafin Lissafi
- Al'amuran Duniya da Na Mutane
- Koyarwar Labarin Kasa da Tarihintar
- Littafi na Bakwai na Leo Africanus

d.s.

Kafa Hukumar Talifi

A shekarar 1933 an canza sunan Hukumar fassara ta koma Hukumar Talifi, watau *Literature Bureau*. Domin a fadada hukumar don a sami dammar wallafa littattafan a cikin Hausa a kan fannoni daban-daban. Bayan an canza sunan hukumar, Daraktan ilmi na jihar Arewa, Hanns Vischer (Dan Hausa) ya kaddamar da wani shiri na gudanar da gasar rubutu kagaggun labarai don samar da litattafan hira na labarai a tsarin rubutun zube. An dora nauyi gudanar da wannan gasar ga Hukumar Talifi wadda Dr. R.M. East yake shugabanta. Don haka, ya yi sanarwa tare da bayar da ka'idojin gasar, kuma an sanya cewa duk wanda ya kago labari a rubuce za a karba a buga, kuma za a ba shi na goro. Wannan ya ja hankalin malamai da dama inda suka rubuta litattafai su ka aika domin shiga gasar. Daga karshe an sami waƙanda suka yi nasara guda biyar kamar haka:

1. Ruwan Bagaja na Malam Abubakar Imam
2. Gandoki na Malam Bello Kagara

3. Shaihu Umar na Malam Abubakar Tafawa Balewa.
4. Idon Matambayi na Malam Muhammadu Gwarzo
5. Jiki Magayi na Malam John Tafida da Dr. R.M. East.

An buga waɗannan littattafai, kuma aka riƙa amfani da su a makarantu da kuma karantawa don nishaɗi. Muhimmin aikin wannan hukuma ta Talifi shi ne:

- Shirya littattafai
- Buga jarida (jaridar Nijeriya ta Arewa)
- d.s

Kafa Kamfanin Gaskiya

Da farko Hukumar Talifi ke tsara duk littattafan da ake wallafa, da kuma jaridar Nijeriya ta Arewa wadda ta koma gaskiya ta fi kwobo. Amma a kan buga mafi yawa a Ingila, wasu a Ikko (Lagos), wasu a Government Printer ta Kaduna, wasu a Niger Press ta Jos, domin hukumar Talifi ba ta da maɗaba'a ta kanta. Saboda haka, domin neman sauƙi da hanzari sai Gwamnan Nijeriya na lokacin, sai Arthur Richards ya nemi gwamnatin Ingila ta taimaki hukumar Talifi da kuɗin sayan injinan buga littattafai da na gina kamfani. Gaskiya wanda ake kira gaskiya corporation da ke Zariya, gwamnatin Ingila ta tallafa an kammala ginin maɗaba'ar a shekarar 1945. Bayan samar da wannan kamafani ya zamo shi ne yake buga kusan duk littattafai da jaridun da ma'aikatan hukumar Talifi suka tsara. Irin littattafan da aka buga sun haɗa da:

- Ka koyi karatu
- Ka fara karatu

- Ka yi ta karatu
- Bala da Babiya
- Yawon duniyar Haji Baba
- Mungo Park Mabudin Kwara.

Kafa Hukumar Norla

Sakamakon fadin jihar Arewa, da yawan mutanenta, da buƙatuwarsu ga ilmin zamani, sai gwamnatin jihar Arewa ta yanke shawarar yin wani shiri na yada ilmi ga manya, da kuma haɓaka rubuce-rubuce don kowa ya sami abin karantawa.

Don haka, a shekarar 1953 gwamnatin Arewa ta kafa kwamitin yaƙi da hajilci, wanda ya zama ya duba hanyoyin da suka kamata a bi don cim ma burin yada ilimin zamani, kwamitin ya kawo shawarwari kamar haka:

- Gudanar da azuzuwan koyarwa
- Shirya littattafai cikin Hausar boko da kuma wasu manyan harsunan arewa
- Koyar da turanci
- Tsara hotuna don koyar da ilmi a saukaƙe.

An yi yinkuri sosai wajen gudanar da kowane ɗaya daga cikin manufofin da kwamitin yaƙi da jahilci ya zayyana. Don haka, an buɗe azuzuwan yaƙi da jahilci a ko'ina, tare da naɗa jami'an yaƙi da jahilci a kowane lardi domin kula da shirin.

Hanya ta biyu da kwamitin ya kawo ita ce ta shirya littattafai cikin Hausa a rubutun boko da na ajami. Don haka, aka kafa hukumar samar da adabi ta jihar arewa (North Regional

Literature Agency) wadda ake kira da NORLA, wannan hukuma ta fara tsara littattafai tare da buga su a shekarar 1954.

Ayyukan da aka yi a hukumar NORLA suna da yawa, musamman tsarawa da buga littattafai iri-iri a kan fannoni daban-daban, da jaridu da waƙoƙi da kalandoji da hotunan wayar da kai da sauransu. Wasu daga ire-iren littattafan da aka tsara kuma aka buga a wannan hukuma sun haɗa da:

- Hanyar karatu
- Hanyar rubutu
- Hanyar lisssafi
- Ajami da boko
- Yadda ake rubuta wasifa
- Mu koyi hausa
- Mu yaki jahilci d.s.

Bugu da ƙari hukumar NORLA ta buga jaridu iri-iri waɗanda aka tsara don kowane Lardi na Jihar Arewa. Misali akwai jaridun da aka tsara aka buga a cikin harshen Hausa, waɗanda suka haɗa da:

<u>Sunan Jarida</u>		<u>Lardi</u>
• Jakadiya	-	ko'ina
• Alfijir	-	ko'ina
• Abiki	-	don makarantu
• Zaruma	-	Sokoto

- Gamzaki - Filato
- Himma - Katsina
- Sodangi - Kano
- Zumunta - Bauchi
- Bazazzaga - Zazzau
- Haske - Neja

d.s.

Wannan hukuma ta gudanar da ayyuka ta fuskar tsarawa da buga littattafai da jaridu a cikin harshen Hausa da sauran manyan harsunan jihar Arewa.

Kafa Kamfanin Littattafai na NNPC

An kafa kamfanin littattafai na Nijeriya ta Arewa (Northern Nigerian Publishing Company Limited), watau NNPC a shekarar 1966, sakamakon kulla yarjejeniya tsakanin Gwamnatin jihar Arewa da wani kamfanin tallan littattafai na Ingila mai suna Macmillan Publishers.

An ba wannan kamfani damar ya zaɓi duk littattafan da ya ga zai saya a cikin tsofaffin littattafan da aka buga a baya domin sabunta buga su.

Bugu da kari, kamfanin NNPC yana karɓar rubuce-rubucen mawallafan Hausa, bisa yarjejeniya, su buga don haɓaka rubuce-rubuce-Hausa. Baya ga littattafan da wannan kamfani ya buga a fannoni daban-daban, kamfanin ya gudanar da wata gasa ta wallafe-wallafen kagaggun labarai na Hausa, kamar yadda hukumar Talifi ta yi a shekarar 1933.

Don haka, marubuta da dama sun shiga gasar, daga karshe aka zaɓi guda takwas aka yi musu kyauta. Daga cikin littattafan akwai:

- So Aljannar Duniya na Hafsar Abdulwahid
- Amadi na Malam Amah na Magaji Danbatta
- Mallakin zuciyata na Sulaiman I. Katsina.

Wadannan hukumomi da aikace-aikacen da suka gudanar sun tallafa sosai wajen bunkasar rubutun Hausa.

4.0 Kammalawa

Wannan kashi ya tattauna yadda rubutun Hausa ya bunkasa ta hanyoyi da dama, kuma a lokuta daban-daban. Domin bayan buɗe makarantu a kasar Hausa an sami karancin littattafan karatu musamman ga Hausawa domin kusan duk rubuce-rubucen da ake da su a lokacin na Turawa ne wadanda aka tsara domin Turawan. Don haka, sai aka yi tsare-tsare a lokuta daban-daban don cimma wannan burin; wasu daga cikin tsare-tsaren sun hada da: kafa hukumar fassara, da kafa hukumar talifi, da kafa kamfanin gaskiya, da kafa hukumar Norla, da kuma kafa kamfanin littattafan na NNPC.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin bunkasar rubutun Hausa.
- Matakan da aka bi don bunkasa rubutun Hausa.
- Gudummawar Turawa da ‘yan kasa wajen bunkasar rubutun Hausa.
- Ci gaban da rubutun Hausa ya samu zuwa yanzu.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi takaitaccen bayani a kan bunkasar rubutun Hausa.
2. Kawo matakan da aka bi wajen bunkasar rubutun Hausa.
3. Kawo ayyukan da aka dora wa Hukumar Fassara.
4. Kawo littattafai hudu da aka buga a gasar 1933.

7.0 Manazarta

Abdullahi, Musa. Tafi. Zaria. M.I.S. Press, 1977.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Muhammad, Dalhatu. Hausa Metalanguage. Vol I. Ibadan: University Press Limited, 1990.

Pevret, Xavier. The written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Skinner, Neil. An Anthology of Hausa Literature. Zaria, NNPC, 1980.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Rukuni na 2:

Kashi na 1: Yadda Ake Amfani da Bakake Masu Qugiya

Kashi na 2: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakake

Kashi na 3: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Kashi na 1: Yadda Ake Amfani da Bakake Masu Qugiya

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Bakake Masu Qugiya Cikin Rubutun Hausa

3.2 Muhimmancin Qugiya a Bakaken Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya kawo bayani yadda ake amfani da bakake masu kugiya a Hausa. Hausa na amfani da tsarin rubutun abajadin Turanci, amma kuma an lura da cewa akwai wasu sautuka da ake da su a Hausa amma babu su a tsarin abajadin Turanci, don haka ne

masana suka yi kokarin karin wasu bakafe domin cike wancan gifi da harshen Hausa ke da shi. Saboda haka, ne masana suka yi wa wasu bakafe gyaran fuska ko kari ta fuskar rubutunsu domin su biya wannan bukatar da harshen Hausa ke da ita. Yana da muhimmanci marubuta su kula wajen amfani da bakafe masu lank wasa a inda ake da bukatar hakan, domin gujeewa canja ma'anar rubutu.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran cim ma wadannan manufofi

- Fahimtar yadda ake amfani da bakaken masu kugiya.
- Fahimtar muhimmancin amfani da bakaken masu kugiya.
- Matsalolin da ake samu a wajen amfani da bakaken masu kugiya.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Bakafe

Masu Qugiya Cikin Rubutun Hausa

Masana harshen Hausa na da ra'ayin cewa akwai wasu sautuka da Hausa ke da su, amma ba su a bakaken turaci, don haka suka lura cewa a Turanci akwai bakaken da suka yi kusa da su ta fuskar furuci, saboda suka yi nazari cewa idan aka yi kekarin saka musu wata alama za su iya biyan wannan bukatar. Bakaken da suka shafi wannan bangare su ne:

Manya: B D K 'Y

Kanana: b d k 'y

An sha kai komo a kan yadda za a samar da waɗancan baƙaƙe, a gida da ƙasashen Turai. Wasu daga cikin Turawa sun yi amfani da digo a ƙasan sautuka masu kusanci da waɗancan sautuka wasu kuma sun yi amfani da alama a birbishinsu, amma daga baya bayan tanka da aka yi kan samar da ƙa'idojin rubutun Hausa an samar da mafita guda ɗaya, wadda aka amince a yi amfani da ita, don haka, aka samar da waɗannan baƙaƙe kamar haka:

B daga B

D daga D

Q daga K

‘Y daga Y

Tun da aka samar da baƙaƙe masu ƙugiyar, za a iya cewa baƙaƙen suna taka rawa sosai wajen tsarin ma'anar kalmomi da furucin su da kuma shiga da fitar kalmomi cikin jimla. Don haka, aka fahimci cewa rashin saka ƙugiyar na iya zama lahani ga furucin baƙi. Haka kuma yana iya zama kuskure a rubutu. Idan kuma aka duba batun ta fuskar jimlolin Hausa za a ga cewa rashin amfani da baƙaƙe masu ƙugiyar a inda ake da buƙatar hakan yana gurɓata ma'anar jimla; ko dai ya sa jimlar ta yi harshen damo ko a kasa gane ma'anar gaba ɗaya. Don haka, yana da muhimmanci a tantance baƙin da ya kamata a yi amfani da shi a lokacin rubutu. Ga misalan wasu baƙaƙe masu ƙugiyar da matsalolin da ake samu wajen amfani da su ko rashin amfani da su.

/b/ da / ɓ /

Ba kugiya

Da kugiya

bari

ɓari

bara

ɓara

buga

ɓuga

bera

ɓera

bawo

ɓawo

gba

gɓa

sbo

saɓo

dba

daɓa

tba

taɓa

yba

yaɓa

sbawa

saɓawa

mabuga

maɓuga

kabawa

kaɓawa

d.s.

/d/ da /ɗ/

Ba Kugiya

Da Kugiya

ɗoki

ɗoki

<u>d</u> ara	<u>ɗ</u> ara
<u>d</u> auri	<u>ɗ</u> auri
ka <u>d</u> awa	ka <u>ɗ</u> awa
sa <u>d</u> aka	sa <u>ɗ</u> aka
fa <u>d</u> awa	fa <u>ɗ</u> awa
hu <u>d</u> a	hu <u>ɗ</u> a
garg <u>a</u> ɗa	garg <u>a</u> ɗa
mahu <u>d</u> a	mahu <u>ɗ</u> a
d.s.	

/k/ da /k /

Ba Qugiya

Da Qugiya

kaya	ƙaya
kura	ƙura
kira	ƙira
makara	maƙara
dakuwa	ɗakuwa
saki	saki
saka	saka
hakki	haƙ ki
d.s.	

y/ da /'y/

Ba Kugiya

Da Kugiya

yaya

'ya'ya

yayansu

'ya'yansu

yarku

'yarku

yarta

'yarta

d.s.

Idan aka lura da waɗannan misalai da aka kawo, za a ga kugiya da rashin kugiya ya haddasa canza ma'anonin kalmomin. Idan aka nazarci kalmomin da aka kawo za a ga kalmomi ne masu sigar rubutu iri ɗaya da yawan ga 606i ɗaya amma yin amfani da kugiya a baki ɗaya ya sa ma'anonin kalmomin sun bambanta. Misali kalmomi 'sabo' da 'saɓo', ta farko na nufin sabawa, sannan 'saɓo' na nufin kaucewa ka'idar wani abu.

Haka kuma kalmar 'kura' da 'kura' sun bambanta ne ta fuskar amfani da kugiya a bakin 'k' na farkon kalma, don haka ma'anar ta canza kamar haka, kalmar 'kura' na nufin wata dabbar daji, wamma 'kura' na nufin dattin da ake samu sakamakon iska. Amma a bangaren da aka yi amfani da kalmomin 'gardi' da 'gardfi' za a ga su ma sun sha bamban ta bangaren ma'ana, domin 'gardi' na nufin babban mutum maji karfi amma 'gardfi' na nufin wani dandano. Haka kuma, kalmomin *yaya* da *'ya 'ya* irinsu ɗaya a tsari da gaba, amma sun sha bamban ta fuskar kugiya don haka ma'na ta canza, misali *yaya* na nufin wanda ya girmi mutum amma *'y 'ya* na nufin yara.

Saboda haka, amfani da kugiya a wadannan bakake da aka kawo na kawo canjin ma'anar kalmomi, don haka, ya zama wajibi, ga mai rubutu ya lura wajen da ya kamata a yi amfani da baki mai kugiya ya tabbatar an yi hakan don samar da cikakkiyar ma'ana.

3.2 Muhimmancin Kugiya a Bakaken Hausa

Tsarin rubutu na abacada (abcd) da Hausawa suka aro daga Turawa an yi wa huɗu daga ciki kugiya kamar yadda aka yi bayani a baya. Yin kugiya ya taso ne domin buƙatar cike wani gurbi na furucin Hausa da babu su a Turanci. Samar da wadannan bakake gagarumar nasara ce a wajen rubutun Hausa. Don haka, wadannan bakake masu kugiya na da matuƙar muhimmanci a rubutun Hausa, daga cikin muhimmancinsu akwai:

Tantance Ma'anar Kalmomi

A rubutun Hausa akan samu wasu kalmomi da ke da gaɓoɓi iri ɗaya, karin murya iri ɗaya, yadda ake rubuta su iri ɗaya, amma yin amfani da kugiya a ɗaya daga cikin bakaken cikin kalmar ya bambanta ma'anarsu. Ga misali:

kura	-	ƙura
kara	-	ƙara
bari	-	ɓari
yaya	-	'ya'ya
doki	-	ɗoki

Fito da Bahaushen Furuci

A sakamakon samuwar kungiya aka sami damar furta wasu kalmomin Hausa, waƙanda babu su a tsarin furucin boko. Bincike ya nuna cewa waƙanda ba Hausawa ba kan sami matsala wajen furta kalmomin da ke ɗauke da kugiya waƙanda asalinsu na Hausa ne. mafi yawan lokuta sukan furta baƙaƙen ba tare da yin amfani da kugiya ba.

Misali wajen furta:

Da kugiya

- barawo
- karami
- faɗa
- kesai

Ba kugiya

- barawo
- karami
- fada
- kosai

Don haka, ana gane mutumin da ya iya furta kalmomin Hausa in har ya iya furta baƙaƙe masu lank wasa, kuma hakan na fito da cikakkiyar ma'na, amma rashin amfani da kugiyar na gurbata ma'ana ko kuma rasa ma'nar gaba ɗaya. Misali 'barawo' in ba kugiya 'barawo' ba wata ma'na da za a samu mai kama da abin da ake nufi.

4.1 Kammalawa

Wannan kashi ya kawo bayanin tsarin da aka amince da shi wajen amfani da baƙaƙe masu kugiya a Hausa. Haka kuma an kawo muhimmancin amfani da baƙaƙen masu kugiya. Saboda haka, yana da muhimmanci marubuta su kula wajen amfani da baƙaƙe

masu lank wasa (kugiya) a inda ake da bukatar hakan, domin gujewa canja ma'anar rubutu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da bakaken masu kugiya.
- Muhimmancin yin amfani da bakaken masu kugiya.
- Matsalolin da ake samu wajen amfani da bakaken masu kugiya.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da bakaken masu kugiya

6.0 Auna Fahimta

5. Kawo bakaken masu kugiya manya da kanana guda uku.
6. Kawo yadda ake amfani da kugiya a rubutun Hausa.
7. Kawo muhimmancin amfani da bakaken masu kugiya.
8. Kawo a kalla kalmomin guda goma masu dauke da baki mai kugiya.

7.0 Manazarta

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001
- Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.
- Sani, Mu'azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.
- Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher
- Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.
- Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.

Kashi na 2: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakake

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Rubutan Bakake Masu Goyo
 - 3.2 Daurin Bakake Masu Goyo
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta
- 1.0 Gabatarwa**

Wannan kashi ya yi bayanin tagwayen bakake (masu goyo) na Hausa da yadda ake amfani da su a tsarin rubutun daidaitacciyar Hausa. Tagwayen bakake su ne ake kira da bakake masu goyo, kuma bakake guda biyu mabambanta ake hadawa wuri guda domin samar da wani furuci na musamman, wanda idan aka yi amfani da daya daga ciki ba za a sameshi ba. A harshen Hausa akwai bakake masu goyo da dama, amma har yanzu wasu masu marubuta na yin kuskuren amfani da su a rubuce-rubucensu, musamman wajen rubuta kalmomi masu kunshe da irin bakaken da ke zaman gaba ko wajen daurin bakake

masu goyo a kalma. Don haka, ya kamata a fahimci yadda ake amfani da waɗannan bakake don inganta rubutun Hausa.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma waɗannan manufofi:

- Fahimtar yadda ake amfani da bakaken masu goyo.
- Fahimtar muhimmancin amfani da bakaken masu goyo.
- Matsalolin da ake samu a wajen amfani da bakaken masu goyo.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Rubuta Kalmomi masu Bakake masu Goyo

A harshen Hausa, ana samun bakake masu goyo (tagwayen bakake) a ya yin da aka takura iska mai fitowa daga huhu a wuri biyu na furucin bakake biyu, ko da yake furuci na farko ya fi na biyun tasiri ko muhimmanci (Wurma, 2005:43).

Mutane da yawa kan yi kuskure a wajen rubuta kalmomi masu goyon bakake. Kadan daga dalilan yin haka shi ne tasirin Ingilishi (Turanci), domin ba shi da irin waɗannan bakake, sai kuma rashin sani ka'idojin rubutun Hausa. Sau da yawa idan aka zo rubuta irin waɗannan kalmomi a kan manta da bakin na biyu, kuma hakan yakan haifar da naƙasu a tsarin furuci duk da cewa ma'ana na fitowa. Abin da ya kamata a yi, shi ne a rubuta su kamar yadda ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa ya tanada. Ga misalan irin waɗannan kalmomi kamar haak:

Kuskure

Daidai

Sokoto	Sakkwato
Gonja	Gwanja
kongila	kwangila
kos	kwas
Gorzo	Gwarzo
Gombe	Gwambe
d.s.	

3.2 Daurin Bakake Masu Goyo

Daurin bakake masu goyo ya sha bamban da daurin gwaurayen bakake, domin a daurin gwaurayen bakake abin da aka furta shi ake rubutawa sabanin daurin bakake masu goyo, ba dukkan bakaken da ake furtawa ake rubutawa ba, amma ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa ta yarda a rubuta su duka.

Ga mislai kamar haka:

Bakin /fy/

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
fyafyfyade	fyafffyade
fyafyfyace	fyafffyace
fyafyfyalle	fyafffyalle

Bakin /gw/

Kuskure

Daidai

gwagwgwado

gwaggwado

gwaggwaba

gwaggwaba

guraggwama

guraggwama

Bakin /kw/

Kuskure

Daidai

kwakkwaba

kwakkwaba

kwakkwaso

kwakkwaso

kwakkware

kwakkware

Bakin /kw/

Kuskure

Daidai

ƙwaƙ wƙ wara

ƙwaƙ ƙ wara

ƙwaƙ wƙ wafi

ƙwaƙ ƙ wafi

Bakin /gy/

Kuskure

Daidai

gyagygyara

gyaggyara

Bakin /ky/

Kuskure

Daidai

kyakykyawa

kyakkyawa

d.s.

Baya ga wadannan bakake masu goyo akwai wasu bakake guda biyu da ake ganin su da alamu bibbiyu, su ne ‘sh’ da ‘ts’. Su wadannan ba su cikin bakake masu goyo amma kuma a tagwaice suke tafiya a matsayin baki dāya mai alamta sauti dāya. Don haka ana samun matsala a wajen dāurinsu kamar yadda bakake masu goyo suke. Ga misali:

Bakin /sh/

Kuskure

Daidai

shashshaka

shasshaka

shashshafa

shasshafa

shashshara

shasshara

Bakin /ts/

Kuskure

Daidai

tsatstsara

tsattsara

tsetstsefe

tsattsefe

tsatstsara

tsattsara

d.s.

Wadannan bakake da aka kawo ana samun matsala a wajen rubuta su, don haka ya dace marubuta su yi nazari sosai domin gano yadda ya kamata su yi amfani da su bisa tsarin ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa.

4.0 Kammalawa

Wannan kashi ya kawo bayanin tsarin da aka amince da shi wajen amfani da bakake masu goyo a Hausa. Haka kuma an kawo muhimmancin amfani da bakaken masu goyo. Saboda haka, yana da muhimmanci marubuta su kula wajen amfani da bakake masu goyo a inda ake da bukatar hakan, domin kin yin amfani da bakaken masu goyo inda ya kamata ko yin amfani da su inda bai kamata ba, na iya canja ma'anar rubutu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da bakaken masu goyo.
- Muhimmancin yin amfani da bakaken masu goyo.
- Matsalolin da ake samu wajen kin amfani da bakaken masu goyo.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da bakaken masu goyo a kalma.

5.0 Auna Fahimta

1. Kawo bakaken Hausa masu goyo manya da kanana guda uku.
2. Kawo muhimmancin amfani da bakaken masu goyo tare da misalai.
3. Kawo a kalla kalmomin guda takwas masu dauke da baki mai goyo.

7.0 Manazarta

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.

Sani, M. A. Z. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Kashi na 3: Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo yadda ake amfani da tagwayen wasulan Hausa bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Tagwayen wasula sun sha bamban da tilon wasula wajen amfani da su. Sau da yawa marubuta kan yi amfani da tilon baki a inda ya kamata su yi amfani da tagwayen wasali, wadda hakan yakan canja ma'nanar kalma ko rashin fitowar cikakkiyar ma'anar kalma. Don haka, sanin yadda ake amfani da tagwayen wasula wani muhimmin al'amari ne wajen samar da ingantaccen rubutu wanda za a fahimta kamar yadda ake bukata.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran a cim ma wadannan manufofi:

- Fahimtar yadda ake amfani da tagwayen bakafe.
- Fahimtar muhimmancin amfani da tagwayen bakafe.
- Matsalolin da ake samu a wajen kin amfani da tagwayen bakafe.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Wasali harafi ne, wanda wajen furucinsa iska ba ta samun takura sosai (Wurma, 2005:52). A rubutun Hausa amfani da wasali dole ne, sabanin wasu harsunan. Bakafen Hausa sun rabu zuwa gida biyu akwai; tilo da kuma tagwe. Tagwayen wasulan Hausa suna da siga biyu. Sai an soma furta wasalin farko sannan a furta na biyu a lokaci guda. Sani (1999:17) ya nuna cewa akwai tagwayen wasula guda uku kamar haka: ‘ai, da au, da ui’. Ana amfani da tagwayen wasula ka’idar rubutun daidaitacciyar Hausa. Don haka kuskure ne a rika amfani da gajeren wasali a wurin da ya kamata a yi amfani da tagwan wasali, saboda hakan na canza furucin kalma ko gaƙar kalma wanda hakan kan sa mai karatu ko sauraro ya sha wahala wajen fuskantar abin da ake nufi a kalmar. Ga misali:

<u>Kuskure</u>	<u>Daidai</u>
te <u>m</u> ako	ta <u>i</u> mako
ko <u>s</u> e	ko <u>s</u> ai
so <u>r</u> ayi	Sa <u>r</u> ayi
ts <u>o</u> tsayi	tsa <u>t</u> sayi
to <u>s</u> ayi	ta <u>s</u> ayi

me <u>t</u> a	ma <u>i</u> ta
fe <u>f</u> e	fa <u>i</u> fai
re <u>n</u> i	fai <u>n</u> i
le <u>m</u> a	lai <u>m</u> a
she <u>d</u> a	sha <u>i</u> da
kibo	kib <u>a</u>
d.s.	

Idan aka duba waɗannan misalai da aka kawo za a ga yadda ake yin kuskuren rubua wasu kalmomin masu ɗauke da tagwayen wasula wanda hakan yana canja tsarin furuci kalma ko gaɓoɓin kalmar Hausa. Sau da yawa kuma hakan na haifar da rikici wajen fahimtar ma'nar da ake buƙata kalma ta isar. Misali a kalmar ‘taimako’ idan ba a yi amfani da tagwan wasali ba sai ka ji ana cewa ‘temako’ wanda wannan ba daidaitacciyar Hausa ba ce, wani karin harshe ne cikin karuruwan harshen Hausa. Kuma bisa ƙa’idar daidaitacciyar Hausa ana yin rubutu ne da tsarin daidaitacciyar Hausa.

6.0 Kammalawa

Wannan kashi ya kawo bayanin yadda aka amince a yi amfani da wasula masu goyo watau tagwayen wasula a Hausa. Haka kuma, an kawo muhimmancin amfani da tagwayen wasula. Saboda haka, yana da muhimmanci marubuta su kula wajen amfani da irin waɗannan wasula a inda ake da buƙatar hakan, domin ƙin yin amfani da su a inda ya kamata ko yin amfani da su inda bai kamata ba na iya canja ma'antar rubutu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da tagwayen wasula.
- Muhimmancin yin amfani da tagwayen wasula.
- Matsalolin da ake samu wajen kin amfani da tagwayen wasula.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da tagwayen wasula a kalma.

7.0 Auna Fahimta

1. Kawo tagwayen wasulan Hausa manya da kanana.
2. Kawo muhimmancin amfani da tagwayen wasula tare da misalai.
3. Kawo a kalla kalmomin guda goma masu dāuke tagwayen wasula.

7.0 Manazarta

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Hausa Language Board. Alphabet List of Words Imported into Hausa. Kaduna: Baraka Press, 1958.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.

Sani, Mu'azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.

Sa'id, Bello. Ka'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Rukuni na 3:

Kashi na 1: Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

Kashi na 2: Rubutun Sakin Layi

Kashi na 3: Tsarin Rubuta Take

Kashi na 4: Rubutun Hausa Jiya da Yau

Kashi na 1: Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Gundarin Qunshiya

3.1 Ma'anar Jimla

3.2 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Gwaji

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayani a kan jimlar Hausa, in da ya kunshi bayanin ma'anar jimla da kuma sigogin jimlar Hausa, wanda zai hada da sassan da ke kunshe a jimlar Hausa da kuma tubalan da ake samu a kowanne sashi na jimlar Hausa. Jimla na da matuƙar amfani wajen gina labari domin idan ba a gina jimla mai kyau ba to labari ko bayani ba zai zama

mai kyau ba. Don haka, ya kamata masu rubutu su nazarci tsarin rubuta jimla kafin su fara rubuta duk wani labari ko bayani da su ke so su rubuta.

2.0 Manufofi

A farshen wannan kashi ana sa ran a cimma waƙannan manufofi kamar haka:

- Bayyana ma'anar jimla.
- Fahimtar sassan jimlar Hausa.
- Fahimtar rukunan gina jimlar Hausa.
- Fahimtar rabe-raben jimla Hausa.

3.0 Gundarin Qunshiya

3.1 Ma'anar Jimla

Jimla magana ce cikakkiya mai ma'ana, wadda ake ginawa bisa wasu ka'idojin harshe na musamman (Sani, 2011:78). Ana amfani da kalmomi daban-daban wajen gina jimla waƙanda ake kira tubala, don haka, kowace jimla na kunshe da kalmomin daban-daban, hakan kuma ya danganta da irin saƙen da mai magana ko rubutu ke so ya isar. Ana samun jimla mai ɗauke da yawan kalmomin ana kuma samun mai ɗauke da faranci kalmomin. Babban abin da ake nema a jimla shi ne samuwar ma'ana ba yawa ko farancin kalmomin ba, domin a kan sami jimla mai ɗinbin kalmomin amma ba takaimaimiyar ma'ana ko kuma a sami jimla mai kalmomin kaɗan da cikakkiyar ma'ana.

Auna Fahimta

Me ka fahimta da jimla?

3.2 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

Kamar sauran harsunan duniya, harshen Hausa na da tsarin gina jimla, waɗanda ke zama ginshiki wajen samuwar kaɓaɓɓiyar jimla. Jimlar Hausa na da muhimman sassa ko yankuna guda biyu, kuma kowanne sashe ko yanki na kunshe da wasu tubala, waɗanda wasu kalmomin ne da ake amfani da su wajen gina shi da su. Kamar yadda Sani (2011:78) ya kawo akwai sashi ko yankin suna da kuma sashi ko yankin bayani.

Yankin Suna a Jimla

Yankin suna wanda ake kira da ‘aikau’ wani yanki ne da yake zuwa a farkon jimla, kafin yankin bayani. Kuma wannan yanki ne da ake samun wanda ya yi aiki a jimlar wanda ake kira ‘aikau’, don haka, ana samun kalmomin da ake kira tubala da su ke zuwa a wannan yanki. Akan sami wasu su zo kafin suna wasu kuma bayan suna su ke zuwa, amma duk a yankin suna kafin yankin bayani. Bugu da fari akwai wasu kalmomin da sukan zo kafin suna kuma sukan zo bayan suna. Ga misalan kalmomin da ke zuwa kafin suna:

- Sifa.

Misali: **farar** mota

- Nunau dogo.

Misali: **wannan** gidan

- Mafayyaci.

Misali: **wata** mota

- Tsigilau.

Misali: **ɗan** goron

- Doguwar mallaka.

Misali: **nawa** gidan

Duk waɗannan da aka kawo sun zo ne kafin suna wanda ake kira ‘aikau’ don haka za a iya cewa tubala ne da ke gabatar suna.

Amma kalmomin da ke zuwa bayan suna a yankin suna sun haɗa da:

- Sifa.

Misali: mota **fara**

- Ma’auni.

Misali: littafi **ɗaya**

- Madanganci.

Misali: littafin **n**

- Nunau Gajere.

Misali: littafin **nan**

- Gajerar mallaka.

Misali: littafin **nsa**

Wannan shi ne yakin suna da mukarrabansa. Kuma hakan ya nuna cewa ba wai suna ne kadai ke zuwa a yankin suna ba akwai nau’o’in kalmomin daban-daban. Haka kuma akwai waɗanda su ke zuwa gabanin suna kuma su zo bayan suna kamar ‘sifa’ da ‘nuna’ da ‘mallaka’ sai dai siffarsu na candawa kamar yadda aka gani a misalanmu.

Yankin Bayani a Jimla

Yankin bayani a jimla, yanki ne da ya ke bayani a kan yankin suna. Kuma yanki ne da ke kunsar aiki a wani lokacin. Don haka, za a iya cewa yankin bayani a jimla na iya zuwa kala biyu; mai aikatau da maras aikatau.

Yankin bayani mai aikatau shi ne, yankin da ya ke dāuke da kalmar aiki. Amma yankin bayani maras aikatau shi ne yankin da bai kunshi kalmar aiki ba, sai dai bayani kawai.

A ɓangaren yankin bayani akwai kalmomi ko tubalan ginin jimar da ke zuwa kafin aikatau da kuma waɗanda ke zuwa bayan aikatau. Waɗanda ke zuwa bayan aikatau sun haɗa da:

- Zagin aikatau.

Misali: **ya** zo

- Manunin lokacin.

Misali: **yakan** zo

- Karfafau.

Misali: ya **dai** zo

Wadannan su ne kalmomin masu gabatar aikatau a yankin bayani, Saboda suna zuwa ne kafin kalmar aiki.

Kalmomin da ke zuwa bayan aikatau kuwa sun haɗa da:

- Suna.

Misali: ya sayi **keke**

- Wakilin suna.

Misali: ya mare **shi**

- Sifa.

Misali: ya sayi **fari**

- Bayanai.

Misali: ya zo **da wuri**

Wadannan da ma wasunsu jimlar Hausa ke kunsu a manyan yankunanta guda biyu, wato yankin suna da yankin aiki, haka kuma ana kiran su da tubalan ginin jimla.

Auna Fahimta

Kawo tubalan (kalmomin) da ake gina jimla da su guda biyar.

5.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin jimla a tsarin rubutun Hausa. Wanda ya kunsu ma'anar jimla da kuma sigoginta. Bayanin ya kunsu yankunan jimla da abubuwan da kowane yanki ke kunsu, wadanda ake kira da tubalan ginin jimla. Bayan haka, an yi bayanin cewa jimlar Hausa ta kunsu manyan yankuna guda biyu wato yankin aiki da yankin bayani. Don haka, ya na da kyau masu rubutun Hausa su fahimci tubalan ginin jimlar Hausa da kuma yadda ake amfani da su da ma inda ake amfani da su, domin a samar da ingantattun kuma karɓaɓɓun jimlooli wadanda za su gina ingantaccen bayani ko labari.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar jimla.
- Sigogin jimlar Hausa.
- Tubalan gini jimlar Hausa da yadda ake amfani da su.
- Yankunan jimlar Hausa.

6.0 Gwaji

1. Mene ne jimla?
2. Kawo sassan jimla tare da bayaninsu.
3. A wanne yanki ake samun wadannan: 'mafayyaci' da 'tsigilau'? Kawo misalai

4. A wanne yanki ake samun waƙannan: ‘dirka’ da ‘zagin aikatau’? Kawo misalai

7.0 Manazarta

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa’idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman, 1976.

Mahmoud, Ibrahim. Ka’idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris: UNESCO, 1995.

Sani, Mu’azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.

Sa’id, Bello. Qa’idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa’idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.

Kashi na 2: Rubutun Sakin Layi

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Rubutun Sakin Layi
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo bayanin yadda ake so tsarin rubutun sakɓin layi ya kasance bisa tsarin ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Sakɓin layi wani muhimmin ɓangare a rubutu wanda ke furshe da cikakkiyar manufa ko wani yanki na cikakkiyar manufa. Ana samar da sakɓin layi ne ta hanyar harhafa jimloli, su kuma jimloli ana samar da su ne ta hanyar harhafa kalmomi. Don haka, sakɓin layi furshe yake da kalmomi da jimloli waɗanda duk an yi bayanin yadda ake rubuta su a tsarin ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Yana da muhimmanci ga wanda ya nazarci yadda ake rubuta kalmomi da jimloli ya kuma ba da himmanci wajen koyan ko nazarin yadda ake samar da sakɓin layi a tsarin rubutun Hausa.

2.0 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi ana sa ran a cim ma waɗannan manufofi:

- Fahimtar ma'anar sakɓin layi.
- Fahimtar ka'idojin sakɓin layi a rubutu.
- Fahimtar yadda ake amfani da sakɓin layi a rubutu.
- Gano muhimmancin ko amfani sakɓin layi a rubutu.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Rubutun Sakɓin Layi

Idan mutum ya fahimci ka'idojin rubuta kalmomi da kuma ka'idojin rubuta jimloli sosai yadda ya kamata abin da ya rage masa shi ne fara rubutu. Amma kafin nan mai rubutu ya kamata ya san yadda zai yi amfani da jerin jumlojin da yake da su wajen kulla tunaninsa ta hanyar amfani da sakɓin layi.

Ana amfani da sakɓin layi a rubutu domin isar da wani saƙe, in kuma saƙen yana da yawa sai a raba zuwa wani sakɓin layin, amma dai a tabbatar sakɓin layin ya kunshi wani abu da mai karatu zai iya fahimtar wani abu ko da ba duka manufar ba ce.

Akwai ka'idojin da aka amince da su wajen rubuta sakɓin layi wasu daga cikin ka'idojin sun haɗa da:

- Akan fara sakɓin layi da babban baƙi ko babban wasali. Don haka, ya zama kuskure idan mai rubutu ya fara rubuta sakɓin layi da karamin baƙi ko karamin wasali.
- Akan ɗan rage 'yar tazara kafin a fara rubuta sakɓin layi a layin farko na rubutun ko kuma a bar 'yar tazara a tsakanin sakɓin layin da ya gabata da wanda ake shirin

rubutawa, wannan ‘yar tazara zata wuce tazarar da ake bari a duk tsakanin layukan rubutu. Don a nuna cewa sabon sakin layi ne.

- Ya kamata sakin layi ya kunshi abubuwa muhimmai a cikinsa. Abin nufi a nan shi ne ko da sakin layi bai kunshi manufa gaba daya ba, to ya kamata ya kunshi a kalla wani muhimmin bayanin da mai karatu zai iya fahimtar wani abu dangane da babbar manufar da ake son isarwa.
- Ba a son sakin layi ya cika yawa ko ya yi tsawo. Domin idan sakin layi ya yi yawa mai karatu kan kesa har karatun ya gundureshi ba tare da ya fahimci wani abu ba, amma idan sakin layi ba mai tsawo ba ne, mai karatu zai yi saurin karanta shi da kuma samun damar hutawa ta gajeren lokaci, kafin ya ci gaba da sakin layi na gaba.
- Ba a so sakin layi ya yi kankanta ko kadan k warai. Misali a ce sakin layi da jimla daya, ko biyu, ko uku. Domin idan sakin layi ya yi kadan k warai ba zai kunshi abin da ake so ba, kamar yadda aka ce ana so sakin layi ya kunshi abubuwa muhimmai a cikinsu.
- Ana rufe sakin layi da alamar aya. Alamar aya ita ce alamar da ake amfani da ita wajen doguwar dakatawa. Don haka, idan an kammala sakin layi ana amfani da aya domin wuri ne da mai karatu yake da damar tsayawa don ya huta na gajeran lokaci yin amfani da wata alamar tsayawa ba aya da dangoginta ba kuskure ne.

4.0 Kammalawa

Wannan kashi ya kawo bayanin yadda ake rubuta sakɓin layi a rubutun Hausa. Ana samar da sakɓin layi ne ta hanyar harhafa jimɓoli, su kuma jimɓoli ana samar da su ne ta hanyar harhafa kalmomi. Don haka, sakɓin layi ya funshi kalmomi da jimɓoli wafanda duk an yi bayanin yadda ake rubuta su bisa tsarin ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Akwai hanyoyin da ake bi wajen rubuta sakɓin layi kamar yadda aka kawo a sama. Don haka, yana da kyau masu rubutu su kula wajen rubuta sakɓin layi, don ya kasace ya funshi abin da ake bukata kuma an rubuta shi yadda ya kamata.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Sigar da ake rubuta sakɓin layi.
- Siffon sakɓin layi.
- Muhimmancin yin amfani da sakɓin layi.

a. Auna Fahimta

1. Kawo ma'ana da sigar sakɓin layi.
2. Kawo ka'idoji guda uku da ake so sakɓin layi ya kunsu.
3. Mene ne amfanin sakɓin layi a rubutu?

7.0 Manazarta

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos:

Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

- Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.
- Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman, 1976.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001
- Pebret, Dabier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris: UNESCO, 1995.
- Sani, Mu'azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.
- Sa'id, Bello. Ka'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.
- Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.
- Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.

Kashi na 3: Tsarin Rubuta Take

Abubuwan da ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Rubutun Take
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo ma'anar take da kuma bayanin yadda ake rubuta take bisa tsarin rubutun Hausa. Duk rubutun da mai rubutu ya yi kudirin aiwatarwa ya kamata ya fara tunanin irin taken da zai bai wa rubutun ko da kuwa bai da niyyar yi masa take a lokacin, domin yin hakan zai kara buɗa tunanin mai rubutun wajen samun ƙarin hasken abin da zai rubuta. Wasu marubuta kan yi tunanin take ne kafin su fara rubuta kowane irin rubutu. Wasu ma a kan ba su take a ce su kawo rubutun da ya dace da wannan take da aka ba su. Irin wannan ake yi wa dalibai musamman a jarabawar fita babbar sakandare ko a makarantun gaba da sakandare. A kan kawo take a ce ka gina labarin da zai dace da taken.

2.0 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi ana sa ran a cim ma waɗannan manufofi:

- Ma'anar take.
- Fahimtar ka'idojin da ake bukata wajen rubuta take.
- Kawo amfanin take a rubutu?

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Rubutun Take

Idan mai rubutu ya kuduri niyyar rubutu, ya kamata ya yi tunanin taken rubutun kafin ya fara. Don haka, take a rubuta na nufin suna wanda mai rubuta ya laƙuba wa rubutunsa. Wasu sukan kira take da batu ko matashiya. A rubutun Hausa akwai tsarin da aka amince wajen rubutub take.

Idan za a rubuta wata muƙala ko labara ko tunatarwa ko faɗakarwa ko sanarwa ko bincike ko jawabi da sauran makarantansu, akwai abubuwan da ake fara ruburtawa waɗanda suke zama tamkar sunan aikin, to wannan shi ake kira da take. Daga cikin tsarin da ake amfani da shi wajen sanya suna (take), tsarin yana iya kasancewa daga cikin waɗannan ko makamantansu:

- Sunan aikin kai tsaye
- Karin Magana
- Kirari
- Sigar tambaya
- Sigar muhawara

- Sigar umarni
 - Amsar wata tambaya
- d.s.

Kowane ɗaya daga cikin waɗannan abubuwa a kan yi amfani da shi wajen rubuta take, kuma kowane ake yi amfani da shi yana da salon da ya kamata a bi wajen rubuta shi (Bunza, 2002:117).

Taken kowane irin aiki shi ne sunansa, kuma samun take mai kyau tamkar samun nasarar isar da sake ne, domin yadda take ya ja hankali mai karatu shi zai ba shi dammar tsayawa ya karanta labarin sosai. Akwai dabaru na rubuta take da ya kamata mai rubutu ya tabbatar ya yi amfani da ɗaya daga ciki don gudun kar ya saba ka'ida wajen yin gamin gambiza. Ga dabarun kamar haka:

Amfani da Manyan Bakake

Ana rubuta take da hanyar amfani da manyan bakake duka. Abin da ake nufi shi ne duka taken za a rubuta da manyan bakaken gaba ɗaya. Misali:

DA RARRAFE.....

BUNKASAR RUBUTUN HAUSA

INA MUKA KWANA?

DA KWAI DA KAZA WA YA RIGA ZUWA DUNIYA?

Wannan ya muna yadda ake rubuta take ta hanyar amfani da manyan bakafen. Don haka, a wannan tsarin kuskure ne mai rubutu ya gauraye manyan bakafe da kananan bakafe ko wasula.

Amfani da Kananan Bakafe

Ana iya rubuta take da kananan bakafe duka amma a irin wannan tsarin ana bukar harafin da za a fara rubutawa ya kasance babban baki, bisa la'akari da dokar fara rubutu da baban baki, amma sauran sai a yi amfani da kananan bakafe. Misali taken da ake yin amfani dasu a baya za su koma kamar haka:

Da rarrafe.....

Bunkasar ruburun Hausa

Ina muka kwana?

Da kwai da kaza wa ya riga zuwa duniya?

A nan an yi amfani da kananan bakafe illa kawai harafin farko, sai ko wurin da babu makawa, misali inda aka rubuta 'Hausa' da babban baki ko 'Duniya' shi ma da babban baki. A nan dole ne, saboda haka dokar rubutu ta tanada a rubuta su a ko'ina suka zo.

Fara Kowace Kalma da Babban Baki

Wannan tsarin ya nuna cewa mai rubutu zai iya rubuta farakon kowace kalma da ke ciki da babban baki a wajen rubuta take, amma sauran ragowar bakafen da ke cikin kalma su kasance daga kananan bakafe. Don haka duk farkon kalmaza a fara da babban baki saia

ƙarasa raguwar da ƙanana. Misalign taken da aka yi amfani da su a baya za su kasance kamar haka:

Da Rarrafе....

Bunƙasar Rubutun Hausa

Ina Muka Kwana?

Da Kwai Da Kaza Wa Ya Riga Zuwa Duniya?

Marubuta Hausa sun fi amfani da dabara ta farko da ta uku a wajen rubuta taken littafi itafa ilimi, da muƙalu da mujallu da sauran makamantarsu.

Auna Fahimta

Bisa la'akari da sigogin take. Rubuta take guda uku

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an kawo ma'anar take da kuma bayanin yadda ake rubuta shi bisa tsarin rubutun Hausa. Abu ne mai muhimmanci ga masu rubutu domin sai da take a ke gane me mutum ya rubuta kafin a fara karanta abin da ya rubuta. Don haka, take muhimmin abu ne a wajen kowanne irin rubutu, masana da dalibai kan sami sauƙin rubutu idan har sun san taken da ake buƙatar su yi rubutu a kai. Don haka ne akan kawo take a ce ka gina labarin da zai dace da shi. Kuma akwai sigogin da ya kamata mai rubuta take ya yi amfani da su, kamar yadda bayani ya gabata.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar take.
- Sigar da ake rubuta take
- Siffofin da ake rubuta take a rubutun Hausa.
- Muhimmancin take a rubutu da masu rubutu.

Auna Fahimta

1. Kawo ma'anar take da kuma yadda wasu ke kiran sa.
2. Kawo ka'idojin da ake buƙatar wajen rubuta take.
3. Mene ne amfanin take a rubutu?

7.0 Manazarta

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman, 1976.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Pevret, Xavier. The Written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.

Sani, Mu'azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Zaria, Ahmadu. Bello. Nahawun Hausa. Zaria: NNPC, 1981.

Kashi na 4: Rubutun Hausa Jiya Da Yau

Abubuwan da ke ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Matsaloli Da Suka Addabi Rubutun Hausa
 - 3.2 Cigaba Da Rubutun Hausa Ya Samu
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin yadda rubutu Hausa ya kasance jiya da yau ta fuskar ci gaba da matsalolin da ya fuskanta. Rubutun Hausa ya sha gwagwarmaya sosai wajen samuwar daidaitaccen tsarin rubutunsa. Haka kuma, bayan an sami daidaito, wasu matsaloli iri-iri sun tauye masa bunkasa yadda ya kamata, amma duk da haka, an sami cim ma nasarar yin wasu abubuwa muhimmamai. Don haka ya kamata manazarta harshen Hausa su san irin matsalolin da harshen ya fuskanta da kuma nasarorin da ya samu domin dorawa daga inda aka tsaya, don a kara bunkasa harshe musamman ta bangaren rubutu.

2.0 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi ana sa ran cim ma waɗannan manufofi:

- Kawo tarihin rubutun Hausa jiya da yau.

- Fahimtar muhimmancin rubutun Hausa wajen ci gaban harshen.
- Gano ci gaban da matsalolin da suke addabar Hausa.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Matsaloli Da Suka Addabi Rubutu Hausa

Tun bayan da aka sami tsayayyar hanyar rubuta Hausa zuwa wannan lokaci an sami wasu matsaloli da suka hana harshen bunkasa yadda ya kamata, musammamn ta bangaren rubuta shi. Matsalolin suna da yawa, amma a wannan kashi an kawo wasu fitattun matsaloli wadanda suka hana harshen Hausa rawar gaban hantsi a bangaren rubutu, wadanda su ka hada da:

- **Kayan Aiki**

Rashin kayan aiki, kowane rubutu na kowane harshe na duniya, abin da ke bunkasa shi da sauri, shi ne samuwar wadatattun kayan aiki watau na'urorin sarrafa sautuka na rubuta shi. Bayan an samu tsayayyar doka ko ka'ida a rubuta sautukan Hausa, a daya bangaren kuma sai aka rasa samun na'urorin da za a yi amfani da su wajen rubutu a tsarin rubutun Hausa, ko da keken rubutu da ake amfani da shi a zamanin wajen rubutu, sai bayan lokaci mai tsawo aka samar da wanda ake amfani da shi wajen rubuta Hausa. Haka ita ma na'ura mai fi waki walwa (Computer) sai daga baya aka sami mai sarrafa sautukan Hausa. Don haka, wannan ya zama babbar matsalar da ta dakile rubutun Hausa tun farkon lokaci.

- **Ma'aikata**

Wata matsalar da ke addabar rubutun Hausa ita ce rashin isassun fi wararrun malaman da ke kayar da harshen Hausa a makarantun Firamare da makaratun gaba da Firamare

(Sakandare), sha'awa ce ko dole ta kai su karantar da harshen, amma ba k'warewa ba. Kuma komai sha'awar mai koyar da harshen dole ya koya kafin ya koyar.

Haka kuma, a manyan makarantu da yawan malamai da dalibai da ke koyo ko koyar da Hausa ba sa so a ce suna koyo ko koyar da Hausa. Bayan haka, yawancin masu koyar da Hausa za a tarar ba su cika ba ka'idojin rubutun Hausa muhimmanci ba. Don haka, wanna fuska da makamantanta na daga cikin abubuwan da suka haifar da matsala ga rubutun Hausa.

- **Hukuma (Gwamnati)**

Hukuma ko gwamnati ba ta bada wata gagarumar gudunmawa ba wajen bunkasa rubutun harshen Hausa, tun bayan da aka rushe tsarin gwamnatocin lardi. Don haka, rashin hadin kan hukuma ga harshen Hausa bayan raba jihohi ya haifar da babbar matsala ga rubutun Hausa (Bunza, 2002:200). Idan aka duba za a ga a wasu ayyukanta na wayar da kai, ko gargadi ko sanarwa ko siyasa ko shari'a ko tattalin arziki ko harkar gudunarwa da makamantansu, idan an bukaci a fassara su zuwa Hausa, ba a fassarra sai ka gab a a bi ka'idoji ba, kuma hakan yana haifar da rashin fahimta da ma k' yamar harshen ta fuskar rubutu.

Haka kuma, a huldodi na yau da kullum kamar faskar jawabin taro, ko wasifun neman aiki ko wasifun sadarwa ko kiran taro ko takardun sanarwa da sauransu da yawa ana rubutu su ne da Turanci a maimakon amfani da harshen Hausa. Haka a jihohin da aka tabbatar da rinjayen mutanansu Hausawa ne za a tarar shugabanni na tsara jawabin cikin harshen Turanci duk da cewa doka ta amince a yi amfani da harshen Hausa a matsayin harshen gudanar da aikin gwamnati.

Don haka, ya kyautu a ce, kowane lokaci gwamnati ko ƙungiyoyi, idan za su fito da wani sabon abu da ake so a saka shi a Hausa, to a tuntubi masana harshen Hausa, kuma shugabanni su riƙa shirya jawabansu cikin harshen Hausa domin masu saurarensu su fahimci abin da suke faɗi.

- **Masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa**

Wata matsala da ke addabar rubutun Hausa, ta samo asali ne daga masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa, musamman wanda ake kira da Ababin kasuwar Kano. Bayan ‘yan kasuwa sun fahimci ta gomashin da ake samu a cikin littattafan Hausa, sai suka fantsama suka riƙa samar da littattafai kala-kala ba tare da sanin ƙa’idojin rubutu ba.

Bunƙasar Adabin kasuwar Kano ya haifarwa rubutun Hausa matsala sosai. Mafi yawan marubutan ba su san ƙa’idojin rubutu ba. Kuma irin waɗannan rubuce-rubuce sun yaɗu a duniya kuma a yanayi gurbatacce, domin ba su bi tsarin da aka tsara rubutun Hausa ba. Don haka, kusan a ce gurbataccen rubutun Hausa shi ya fi yaɗuwa a duniya, duba da yawan masu rubutun da kuma yawan rubuce-rubucen da suke yi.

Haka kuma, rashin samun ƙ wararrun masu rubutun Hausa a na’urorin rubutu ya ƙara matsala a fannin Adabin kasuwar Kano, domin da yawa masu buga aiki kan gyara rubutu idan suna da ƙ warewa a fannin da aka ba su aikin. Wani lokacin kuma za a ba su san komai a harshen Hausa ba.

- **Karin sauti**

Wata babbar matsalar rubutun Hausa ita ce rashin daidaita karin sauti a rubutu. Da dama marubuta kan samu matsala a karin sautin Hausa, kuma haka yakan haifar da gurbatar ma’anar kalma wanda yakan jawo gurbatar manufar rubutu gaba ɗaya.

Da yawa akwai kalmomin da yanayin rubuta su dāya, amma karin sauti, watau hawa da saukar furta wasu kalmomi ba yadda mai rubutu ke nufi ba, sakamakon bambanci karin sauti, dalili kowa shi ne babu wani tsari da aka tilasta amfani da shi wajen nuna karin sauti, musamman a rubuce-rubuce na yau da kullum, a kan yi amfani da wasu alamomi na hawa da saukar murya a rubuce-rubuce na bincike ne kawai. Don haka, yana da kyau a samarda wata doka da za ta kawo farshen wannan matsala ta karin sauti a rubuce-rubucen Hausa, domin a sami bambanci wajen karanta kalmomi masu yanayin rubutu iri dāya, amma karin sautinsu ya sha bamban. Misalin irin waɗannan kalmomi sun haɗa da:

Faari

Fari

Farii

Faarii

Karaa

Kaara

Kara

Masaakaa

Masaakaa

d.s

A harshen Hausa akwai kalmomi masu yawa da ke buƙatar a fayyace karin sautinsa domin ba masu karatu damar tantance abin da suke karantawa.

3.2 Cigaban Da Rubutun Hausa Ya Samu

Duk da matalolin da suka addabi rubutun Hausa a kwai fannonin da ya samu ci gaba. Domin ci gaban ne ya sa aka gano matsalolin da ke addabar shi, don ganin an magance su. Saboda haka, nasarorin da rubutun Hausa ya samu suna da yawa, amma an kawo kaɗan daga ciki domin su zama misali ga mai karatu. Nasarorin sun haɗa da:

Karvuwa a duniya

Harshen Hausa ya karɓu a duniya, domin ana amfani da shi a ƙasashe da dama, kuma duk inda ake amfani da shi ana ƙeƙarin rubuta shi, domin ta haka ne kawai ake koyon harshe cikin sauƙi.

Haka kuma, karɓuwan tsarin rubutun Hausa ya ƙara bunƙasa shi domin tsarin rubutun da aka amince na abacada (abcd) shi ne ake amfani da shi a duniyar rubutun Hausa. Don haka, ne a ƙasashe Afrika inda ake amfani da rubutun Hausa da Turanci ana sarrafa abacada (abcd) ne wajen rubutun Hausa.

Bugu da ƙari, an amince da amfani da harshen Hausa wajen rubuta bincike a kwalejoji da jami'o'i domin amun shaidar karatu, don haka ana rubuta bincke tun daga na takardar shaidar malanta ta ƙasa (NCE) da digiri na farko (B.A) da digiri na biyu (M.A) da babban digiri (Ph.D) na Hausa a cikin Hausa. Haka kuma, ana rubuta takardun ƙarawa juna sani da ake gabatarwa a tarukan ƙarawa juna sani a lokuta daban-daban. Wannan ba tantama ya sa rubutun Hausa ya bunƙasa ya ƙara daraja a idon duniya.

Hukuma

Duk da cewa a ɓangaren aiwatarwa hukuma ba ta taka wata rawar a zo a gani ba wajen bunƙasa rubun Hausa, amma a wani ɓangaren ta yi abin a yaba. Amincewa da hukuma ta

yi na cewa Hausa ta zama ɗaya daga cikin harsunan da ake rubuta dokokin ƙasa da ita. Don haka, a yanzu akwai tsarin mulki da aka fassara zuwa Hausa. Haka kuma, an amince alƙalai su yi amfani da Hausa wajen zartar da hukunci a inda Hausa ke da rinjaye, don haka alƙalai na rubuta shari'a da harsuna biyu, watau Hausa da Turanci, wannan ya nuna cewa Hausa ta ci gaba a fannin rubutu a kotuna. Haka kuma, wani ci gaba shi ne amfani da rubutun Hausa wajen yada addini. Larabawa da Turawa sun yi ayyuka da dama na yada addininsu ta yin amfani da rubutun Hausa. An kuma yi fassare-fassare kamar na Alkur'ani da wasu daga cikin littattafan addinin Musulunci. Haka kuma, an fassara Linjila cikin Hausa da wasu littattafai ko takardun wa'azi na addinin Kirista.

Kafofin Watsa Labarai

Bugu da ƙari, rubutun Hausa ya samu ci gaba a ɓangaren kafofin watsa labarai na gida Nigariya da Afrika da Turai. Fitattan kafofin watsa labarai na duniya suna amfani da Hausa, kuma suna rubutu tare da wallafa labaransu cikin rubutun Hausa. Akwai da dama daga jaridu da suke rubuta labarai cikin harhen Hausa, yin amfani da Hausa a kafofin watsa labarai na duniya ya ba rubutun Hausa ƙara samun ci gaba a duniya. Kadan daga irin waɗannan kafofin watsa labarai na duniya da ke amfani da rubutun Hausa sun haɗa da:

- B.B.C. London
- B.O.A. Washington
- Rediyo Sin
- Rediyo Iran
- Rediyo Masco

- Rediyo Misra

d.s

Wani ci gaba da rubtun Hausa ya samu a kasa mai tsarki (Makka). A rubutun da suke na maraba da baki cikin haruna mabambanta, Hausa ta samu shiga ciki. don haka, a kefar shiga garin Makka an yi mafni da rubutun Hausa don yi wa baki maraba. Haka kuma, akwai wararen ibada da aka yi rubutu da Hausa. Misali a wajen jifan jamra (shaidan) an yi rubutu cikin Hausa kamar haka:

- Shaidan karami
- Shaidan na tsakiya
- Shaidai babba

Wannan rubutu an yi shi cikin manyan harsunan duniya wanda ya hada da Hausa. Don haka, hukumar kasar Saudiya ta ba da gudummawa wajen bunkasa rubutun Hausa, wannan haka ya ke a kasashe da dama musamman inda Hausawa ke kai ziyara. Duk wadannan abubuwa ne da suka kara bunkasa matsayin rubutun Hausa. Akwai abubuwa da dama da suka taimaka wajen bunkasar rubutu Hausa an kawo wadannan ne a matsayin misali.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin rubutun Hausa jiya da yau. Wanda ya hada da matsalolin da rubutun Hausa ya fuskanta da kuma irin ci gaban da ya samu a gida da kasashen waje ta fuskokin da suka hada da, bangaren hukuma, da masana, da makarantu, da kafofin watsa labarai, da sauran makamantansu. Don haka, ya kamata manazarta harshen Hausa

dukufa wajen magance irin waɗannan matsaloli da harshen Hausa ke fuskanta domin ganin ya kara inganta musamman ta ɓangaren rubutu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin rubutun Hausa jiya da yau.
- Matsalolin dake addabar rubutun Hausa.
- Nasarorin da rubutun Hausa ya samu.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutun Hausa.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani a kan matsalolin da ke addabar rubutun Hausa.
2. Yi cikakken bayani a kan nasarorin da rubutun Hausa ya samu.
3. Waɗanne wuraren ne suka taimaka wajen bunƙasar rubutun Hausa?

7.0 Manazarta

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Rukuni na 4:

Kashi na 1: Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa

Kashi na 2: Muhimmancin Amfani da Ka'idojin Rubutu

Kashi na 3: Fito da Wasu Ka'idojin Rubutun Hausa

Kashi na 1: Wurare da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa.

Abubuwan da ke Ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofin Darasi

3.0 Kunshiyar Darasi

3.1 Wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan bangare an shirya shi ne domin yin bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa, kamar yadda doka ta tanada akwai wurwre da aka waja ta masu da su yi amfani da daidaitacciyar Hausa, Domin harshen Hausa na daga harsunana duniya da suka sami ci gaba ta bangaren tsari da aiwatarwa. Saboda haka, ne masana harshen Hausa a lokuta daban-daban suka gudanar da taruka domin ganin an samar da matsaya dāya ta

fuskar rubuta da karanta harshen Hausa, da kuma hanyoyin da za a bi wajen yadda waɗannan dokokin da aka samar.

2.0 Manufofi

A farkonsen wannan kashi ana sa ran a cim ma waɗannan manufofi kamar haka:

- Kawo wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- Gano dalilin da ya sa wuraren ke amfani da daidaitacciyar Hausa.
- Fahimtar muhimmancin amfani da daidaitacciyar Hausa a waɗannan wurare.

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa.

Daidaitacciyar Hausa, ita ce Hausa wadda aka tace ta kuma masana ilimin harshen Hausa a tarruruka daban-daban suka amince a yi amfani da ita (Wurma, 2005:2). A shekara ta 1912 ne, aka kafa harsashin samar da daidaitacciyar Hausa a farkashin Dan Hausa (Hans Vischer), aka kuma ci gaba da karfafa shirin har zuwa shekara ta 1988 lokacin da hukumar harshen Hausa ta tabbatar da shirin. An yi tarurrukan masana harshen Hausa domin karawa juna ilimi daban-daban. Duk domin samar da kalmomin harshen Hausa waɗanda za a riƙa amfani da su da kuma rubuta su. Daga nan ne aka samar da daidaitacciyar Hausa wadda ake amfani da ita a wajen rubuta ƙasidu da littattafai da kuma a wajen sadarwa ta yau da kullum.

Bayan samar da daidaitacciyar Hausa, akwai wuraren daban-daban da suke amfani da daidaitacciyar Hausa. Irin waɗannan wuraren sun haɗa da: makarantu da wajen wallafa littattafai da kafonin watsa labarai da tarrurrukan karawa juna ilimi da makamantansu.

Makarantu

Ana amfani da daidaitacciyar Hausa wajen koyar da Hausa a makarantu tun daga firamare har zuwa Jami'o'i. Wanda ya kunshi koyarwar kanta da shirya jarabawa da kuma amsa jarabawar.

Wallafa Littattafai

Masana da mawallafa suna amfani da daidaitacciyar Hausa wajen rubuta litattafan Hausa waɗanda suka kunshi fannoni daban-daban. Irin waɗannan litattafai sun haɗa da: litattafai na waƙa da na labarai da na tarihi da na wasan kwaikwayo da na kimiyya da na fasaha da sauran makamantansu. Irin waɗannan littattafai mawallafansu na kekarain ganin sun yi amfani da daidaitacciyar Hausa, sai dai ɗan abin da ba a rasa ba na ‘yan kura-kurai.

Kafofin Watsa Labarai

A waɗannan wurare anan kekarin yin amfani da daidaitacciyar Hausa. Kafofin watsa labarai sune hanyoyin sadarwa waɗanda ake amfani da su yau da kullum. Za a iya kasa su uku ta fuskar sigarsu wato Rediyo da Talabijin da Jaridu.

- **Rediyo**

Wata kafa ce ta isar da sakenni ta hanyar mangana zuwa ga jama'a waɗanda ke zaune a wurare da ban-daban ba tare da ganin mai ba da saƙen ba.

- **Talabijin**

Ita ma wata kafa ce ta isar da saƙe ga jama'ar tamkar rediyo. Babban abin da ya bambanta ta da rediyo shi ne ganin mai magana da motsi a lokacin da yake maganar ko motsin ta cikin akwatun talabijin.

- **Jaridu**

Wadannan sun kunshi labarai wadanda ake bugawa don mutane su karanta a matsayin sakanni. A kan buga Jaridu wasu kullum wasu kuma ana buga su lokaci-lokaci, hakan ya danganci bukata da dalili.

Tarurrukan karawa Juna Sani

Ana amfani da daidaitacciyar a wajen tarurrukan Hausa na karawa juna sani. Haka kuma, tarurruka irin na addini da siyasa da tattalin ariziki da kiwon lafiya da zamantakewar jama'a, duk tarruka ne da ake kekarin amfani da daidaitacciyar Hausa wajen gudanar da su, domin a samar da fahimta a tsakanin mahalarta.

Duk wadannan wurare da aka kawo a sama suna kekarin yin amfani da daidaitacciyar Hausa a harkokin gudanarwarsu, domin samun damar aika saken da suke son aikawa. Domin daidaitacciyar Hausa ita ce Hausar da mafi yawan al'umma ke amfani da ita.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi kekarin bayani a kan wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa. Haka kuma, an yi bayanin irin ci gaban da harshen Hausa ya samu sakamakon fito da daidaitacciyar Hausa. Sai dai ya kamata a sani ba ko yaushe ne ake samun daidaitacciyar Hausa a wadannan wurare da aka ambata ba, a kan sami wasu kalmomi ko jimloli da ba su taka kara ba, da suka saba tsarin daidaitacciyar Hausa. Don haka, akwai bukatar irin wadannan wurare su kara jajircewa sosai wajen ganin sun yi amfani da daidaitacciyar Hausa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran koyi abubuwa kamar haka:

- i. Wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- ii. Muhimmancin amfani da daidaitacciyar Hausa.
- iii. Dalilan amfani da daidaitacciyar Hausa a wadancan wurare.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
2. Me yasa ake amfani da daidaitacciyar Hausa a wasu wuraren?
3. Kawo wuraren guda biyar da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.

7.0 Manazarta

Batagarawa, Aminu Galadima. Taƙaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Kasar Hausa.

Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani. Kwalejin Ilimi ta Sakkwato.
1986.

Bunza, Aliyu Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos:

Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Ka'idojin Rubutun Hausa. Sokoto:

ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa.

Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da
Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja:

Longman, 1976.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu

Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

- Newman, Paul. The Hausa Language: An Encyclopedic Reference Grammar. London and New Haven: Yale University Press, 2000.
- Pevret, Xavier. The written World in UNESCO COURIER (the origin of writing). Paris. UNESCO, 1995.
- Sani, Mu'azu. Alhaji. Zaria. Tsarin Sauti da Nahawun Hausa. Ibadan: University Press Limited, 1999.
- Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.
- Vischer, Hanns. Rules for Hausa Spelling. Zungeru: Government Printer, 1911.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.
- Yahaya, Ibrahim. Yaro. Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa. Zaria: NNPC, 1988.

Kashi na 2: Muhimmacin Amfani Da Qa'idojin Rubutu

Abubuwan da ke ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufofi
- 3.0 Qunshiyar Darasi
 - 3.1 Muhimmancin Qa'idojin Rubutu
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Takaitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin mahimmancin amfani da ka'idojin rubutun Hausa. A nan an yi bayanin wasu sharuɗɗa da aka amince a yi amfani da su a rubutu domin kyautata shi, kuma yin haka shi ke bambance karɓaɓɓen rubutu da illataccen rubutu. Akwai ka'idojin rubutu da yawa waɗanda suka haɗa da alamomin rubutu, da yanayin rubuta kalma, ta fukar rabawa ko haɗawa da yadda ake amfani da manya da kananan baƙaƙe da kuma tagwayen baƙaƙe da wasula da sauran makamantansu, waɗanda amfani da su hanya ce ta inganta rubutu. Don haka, wajibi ne masu rubutu su dukufa wajen ganin sun yi amfani da ka'idojin rubutu yadda ya kamata domin inganta rubutu. Domin amfani da ka'idojin rubutu abu ne muhimmi wajen inganta rubutu.

2.0 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi ana sa ran cim ma waɗannan manufofi:

- Kawo muhimmancin amfani da ka'idojin rubutu.
- Fahimtar yadda ake amfani da ka'idojin rubutu.
- Gano ci gaban da ake samu sakamakon amfani da ka'idojin rubutu.

3.1 Qunshiyar Darasi

3.1 Muhimmancin Qa'idojin Rubutu

Ka'idojin rubutun Hausa suna da yawa kuma suna da muhimmanci a rubutu. Wasu daga cikin ka'idojin sun hada da; yanayin rubutu bakafke da wasula, da ginin kalmomi, da yadda ake raba ko hada kalmomin rubutu, da sauran makamantansu. Wadannan abubawa sune ginshinkai a rubutu, don haka kula da su zai samar da inganci a rubutu. Ya yin da rashin kula da su zai haifar da cikas a rubutu, saboda haka, yana da muhimmanci a yi amfani da su a rubuta. Kafan daga cikin muhimmancin amfani da wadannan ka'idoji a rubutu sun hada da:

Fito da Ma'anar Kalma ko Jimla

Kefari da masana Hausa suka yi na daidaita ka'idojin rubutun Hausa ya kara fito da ma'anar kalmomi, musamman kalmomin da ke da sigar rubutu iri daya, kafin daidaita ka'idojin rubutun Hausa ana yin rubutu ne barkatai, amma samuwar ka'idoji rubutu ya kawar da wannan matsala, don haka yin amfani da ka'idojin rubutu yana fito da ma'anar da ake son amfani da ita, kamar yadda rashin amfani da ka'idar rubutu kan rikita ma'ana duba da wadannan misalai:

A'i

Ai

Kalmar farko da ta biyu iri ɗaya ne bambancin da aka samu kawai shi ne amfani da al'hamza a kalmar farko, kuma shi ne ya bambanta ma'anonin kalmomin. Kalmar farko na nufin sunan mace, amma kalma ta biyu na nufin ƙarin bayani a wata magana. Misali a jimla:

A'i ta tafi (an ambaci sunan wadda ta tafi)

Ai ta tafi (ba a ambaci sunan wadda ta tafi ba)

Don haka, za a ga cewa amfani da ƙa'idar rubutu ta alamar rubutu ta fito da ma'anar kalmar da ake son isarwa da mai rubutu zai rubuta jimla ta biyu da nufin ya isar da saƙe da ke ƙunshe a jimla ta ɗaya, da mai karatu ya sami matsalar fahimtar saƙen.

Rabi

rabi

A waɗannan kalmomi an fara kalmar farko da babban baƙi wanda zai sa mai karatu ya fahimci cewa suna na ne, domin ƙa'idar haka ta tanada. Amma kalma ta biyu an fara da ƙaramin baƙi, wanda hakan ya nuna ba suna ba ce, ana nufin wani kaso na ɗaya bisa biyu. Amma idan mai rubutu ya yi amfani da kalmar farko a inda ya kamata ya yi amfani da kalma ta biyu, hakan zai ba mai karatu matsala wajen fahimtar saƙen. Ga misali a jumli:

an ba ni Rabi (suna)

an ba ni rabi (kaso/kashi)

Rabin gidan Musa (suna)

rabin gidan Musa (kaso/kashi)

Wadannan kalmomi sun bambanta ne ta yin amfani da babban baki domin dokar ta ce a fara rubuta suna da babban baki a duk inda ya za a jumla.

Ka'idojin raba kalmomi da haɗe su abu ne sananne a Hausa. Amfani da wadannan ka'idojin na fito da ma'anar kalmomi, haka kuma kin amfani da su na haifar da rashin fahimtar ma'ana ga masu karatu. Ga misalin kalmomin waɗanda duk rubutunsu daidai ne, sai dai mai rubutu ya san inda zai amfani da wadda aka raba da inda zai amfani da wadda aka haɗa domin ma'anonsa daban ne.

<u>A haɗe</u>	<u>a rabe</u>
itace	ita ce
taga	ta ga
yau	ya'u
d.s	

Wadannan kalmomin suna kama da juna, amma wasu na yin kuskure wajen rubutu su a haɗe a inda ya kamata a rubuta su a rabe. Ga misali a jumla:

taga aka buɗe	(a haɗe)
ta ga an buɗe	(a rabe)
itace ta kwaso	(a haɗe)
ita ce ta kwaso	(a rabe)

A nan mun ga amfanin raba kalmomi ko haɗa kalmomi da yadda yake fito da ma'anar kalmomi don haka suna da muhimmanci wajen fahimtar rubutu.

Wata ka'idar kuma ita ce ta amfani da alamomin rubutu da ma'anar kalma musamman kalmar da ke daukar ma'anoni biyu ko fiye. Ga misalai:

a ba shi.

a ba shi?

an zo.

an zo?

kun sha.

kun sha?

Idan muka duba waɗannan misalan za a ga jimla ta farko an yi amfani da babbar aya don nuna sigar umarni ko bayani amma jimla ta biyu an yi amfani da alamar tambaya wadda ke nuna tambaya ake yi. Don haka, yin amfani da alamomin ko jimlolin da sigar rubutunsu iri ɗaya ne amma da banbancin ma'ana. Don haka, masu rubutu su kula da wannan ka'ida don gujewa saba ma'anar da ake so a isar ga masu karatu.

Amfani da Qugiya

Amfani da kugiya, wata ka'ida ce a rubutun Hausa, kuma amfani da wannan ka'idar na fito da ma'anar kalma haka kuma rashi amfani da ita na haifar da matsala ga rubutu. Akwai bakafen da ake amfani da kugiya domin samar da sautukan Hausa na musamman, waɗanda babu su a tsarin abacada (abcd). Ga misalan kalmomi masu gaɓoɓi iri ɗaya da tsarin rubutu ɗaya amma ma'ana ta banbanta sakamakon amfani da kungiya a wani baki.

Da kugiya

- Qarya
- Fada
- Bari
- Yaya

Ba kugiya

karya
fada
bari
'ya'ya

Idan aka yi amfani da baki mara kugiya a inda ya kamata a yi amfani da mai kugiya ko mai kugiya inda ya kamata a yi amfani da mara kugiya, yin hakan zai haifar da sabanin ma'ana. Ga misalai:

- Fada ya tafi (gidan sarki)
- Fada ya tafi (rigima)
- Yaya na ne (dan'uwa)
- 'Ya'ya na ne (yara)

Wannan ya nuna irin muhimmancin amfani da kugiya a kalmomin da inda ya kamata da kuma inda bai kamata ba.

Kafa Harshen Qasa

Samar da ka'idojin rubutun Hausa da yin amfani da su ya bunkasa harshen Hausa, har ya kai Hausa ta zama harshen kasa. Dalili kuwa shi ne, babu harshen da ya za a dauka a matsayin harshen kasa har sai yana da daidaitaccen ka'idojin rubutu da masu harshen suka tanada aka kuma amince da shi. Saboda rashin tsayayyar ka'ida zai haifar da mabambanta rubuce-rubuce a wurare daban-daban. Domin harshen Hausa na da ka'idojin rubutu tsararru wafanda ake amfani da su a ko'ina tun daga makarantun Firafare har zuwa Jami'o'i. Kuma wannan ka'ida ita ce ake amfani da ita a gida da kasashen waje inda suke koyo ko koyar da Hausa.

Saboda haka, za a ce ka'idojin rubutun da Hausa ke da su, ya sa aka amince a yi amfani da harshen a matsayin daya daga cikin harsunan kasa, kuma ake amfanin da shi a fannin koyo da koyarwa a mata kai daban-daban. Don haka, yana da muhimmanci a kula da

ƙa'idojin rubutun Hausa a wajen rubutu tare da ƙara ƙeƙarin inganta su inda ya kamata a yi hakan.

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an yi bayanin akan muhimmancin amfani da ƙa'idojin rubutu. An tattauna wasu ƙa'idojin rubutu da yawa a wannan kashi da rawar da suke takawa wajen inganta rubutu. Wasu daga cikin ƙa'idojin da aka tattauna sun haɗa da; alamomin rubutu da yanayin rubuta kalma ta fukar rabawa ko haɗawa da yadda ake amfani da manya da ƙananan bakafe da kuma tagwayen bakafe da wasula da sauran makamanta, waɗanda amfani dasu hanyace ta inganta rubutu. Don haka wajibi ne masu rubutu su dukufa wajen ganin sunyi amfani da ƙa'idojin rubutu yadda ya kamata domin inganta rubutu domin amfani da ƙa'idojin rubutu abu ne muhimmi wajen inganta rubutu.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Muhimmancin amfani da ƙa'idojin rubutu.
- Matsalolin da ake samu sakamakon ƙin yin amfani da ƙa'idojin rubutu.
- Bunkasar da ƙa'idojin rubutun Hausa suka samu.

6.0 Auna Fahimta

1. Yi cikakken bayani akan muhimmancin amfani da ƙa'idojin rubutu.
2. Yi cikakken bayanin wasu daga cikin matsalolin da rashin amfani da ƙa'idojin rubutu ke haddasawa.

7.0 Manazarta

- Batagarawa, Aminu. Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Kasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani. Kwalejin Ilimi ta Sakkwato. 1986.
- Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos: Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.
- Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto: ANLAT, 1990.
- Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Kasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.
- Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja: Longman, 1976.
- Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001
- Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher Limited 2004.
- Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Ka'idojin Rubutun. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.

Kashi na 3: Fito Da Qa'idojin Rubutun Hausa

Abubuwan da ke ciki

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufofi

3.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Fito da Qa'idojin Rubutun Hausa

4.0 Kammalawa

5.0 Takaitawa

6.0 Auna Fahimta

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

A wannan kashi an fito da ka'idokjin rubutun Hausa ne a wasu keɓaɓɓun kalmomi da jimloli domin a tantancewa tsakanin inda aka yi amfani da ka'idar rubutu da wurin da ba a yi amfani da ka'idar rubutu ba. Kamar yadda aka yi bayani a baya a kwai ka'idojin rubutu da yawa waɗanda suka haɗa da; yanayin rubutu baƙaƙe da wasuka da amfani da kugiya a baƙaƙe da amfani da tagwayen baƙaƙe ko wasula da raba kalmomi ko haɗa kalmomi da amfani da alamomin rubutu da sauran makamantansu. Don haka, zai yi matuƙar amfani ga marubuta su kiyaye amfani da ka'idojin rubutu, domin hakan zai ba su damar gano wasu kurakurai da suke yi a wajen amfani da ka'idokin rubutu.

2.0 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi ana sa ran cim ma waɗannan manufofi:

- Fito da yadda ake amfani da ka'idojin rubutu a kalmomi.

- Fito da yadda ake amfani da ka'idojin rubutu a jimiloli.
- Gano ci gaban da ake samu sakamakon amfani da ka'idojin rubutu.

2.0 Qunshiyar Darasi

3.1 Qa'idoji a Rubutun Hausa

Fahimtar wani ɓangare na ka'idojin rubutu ba zai gamsar da mai rubutu ba, ya wajaba ya tunbatsa wajen gano ka'idojin rubutu da yawa domin inganta rubutunsa.

Wannan kashi ya kunshi wasu kalmomi da gajerun jimiloli da mai nazari zai yi amfani da su, don tantance yadda ya kamata a rubuta su. Wannan kuma ya kunshi amfani da wasu daga cikin ka'idojin rubutun da muka ambanta a baya. Misali:

Kuskure

Rubutu nakeyi

Basu shiga ba

Tayi musu yanga

Dalibin hausa ne

Ya sami sa a

Zaki yi karatu

Qaka ne?

Wanene

Ya bata

Sun karo

Yaushe ne

Ya mari abu

Daidai

Rubutu nake yi

Ba su shiga ba

Ta yi musu yanga

Dalibin Hausa ne

Ya sami sa'a

Za ki yi karatu

Qa ka ne?

Wane ne

Ya bata

Sun karo

Yaushe ne?

Ya mari Abu

Ma aikata	Ma'aikata
Kyakykyawa	Kyakkyawa
Kunga	Kun ga
Yaron sa	Yaronsa
Na kanje kasuwa	Nakan je kasuwa
Tafiye tafiye	Tafiye-tafiye
Lema	Laima
Gorzo	Gwarzo
Shima	Shi ma
Matassa	Matarsa
Malamammu	Malamanmu
Abdul kadir	Abdulkadir
Shine	Shi ne
Ya miƙawa Audu	Ya miƙa wa Audu
Rubutu wa ya yi	Rubutawa ya yi
A kan je	Akan je
Wan nan	Wannan
d.s.	

4.0 Kammalawa

A wannan kashi an kawo yadda ake fito da ƙa'idojin rubutun Hausa. An yi haka ne a kalmomi da jimloli. An kuma nuna yadda amfani da ƙa'idojin rubutu ya kawo bambanci a ma'anar kalma ko jimla masu rubutu da tsari iri ɗaya. Saboda fahimtar wani ɓangare na

ƙa'idojin rubutu ga mai karatu ko rubutu, yana inganta karatu da rubutu musamman a harshen Hausa, saboda harshe ne da yake da wasu sautuka da ba kowane harshe ke da shi ba. Don hak, ya wajaba masana su daga wajen gano tare da amfani da ƙa'idojin rubutu domin inganta rubutunsa.

5.0 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Muhimmancin amfani da ƙa'idojin rubutun kalma da jimla.
- Bambancin da ake samu a ma'anar kalma ko jimla sakamakon amfani da ƙa'idojin rubutu
- Fahimtar yadda ƙa'idojin rubutu ke kasancewa a rubutun kalma da jimla.

6.0 Auna Fahimta

Rubuta wadannan kalmomi da jimloli daidai ta yin amfani da ƙa'idojin rubutun Hausa

Rubutu nakeyi

Basu shiga ba

Tayi musu yanga

Dalibin hausa ne

Ya sami sa a

Zaki yi karatu

Wanene

Ya mari abu

Ma aikata

Kyakykyawa

Yaron sa

Na kanje kasuwa

7.0 Manazarta

Batagarawa, Aminu. Galadima. Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa.

Muƙalar da Aka Gabatar, Taron Kara wa Juna Sani. Kwalejin Ilimi ta Sakkwato.

1986.

Bargery, George. Percy. A Hausa-English Dictionary. London: OUP, 1974.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Rubutun Hausa: Yadda Yake Da Yadda Ake Yin Sa. Lagos:

Ibrash Islamic Publications Centre LTD, 2002.

Bunza, Aliyu. Muhammad. Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa. Sokoto:

ANLAT, 1990.

Dangambo, Abdulkadir. Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa.

Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). Nazari Kan Harshe da Adabi da

Al'adu na Hausa. Littafi na Uku. Kano: Jami'ar Bayero, 1993.

Galadanci, Muhammad. Kabir. Mahmud. An Introduction to Hausa Grammar. Ikeja:

Longman, 1976.

Mahmoud, Ibrahim. Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu

Nazari. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001

Sa'id, Bello. Qa'idoji-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta. Kano: Benchmark Publisher

Limited 2004.

Wurma, Abdullahi Garba. Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta. Kaduna:

Olatunde Rasheed Printing Works, 2005.